

***Avonden zonder hondengeblaf,
Ochtenden zonder hanengekraai***

***Oudere vluchtelingen aan het woord
over hun leven in Nederland***

***“Avonden zonder hondengeblaf, ochtenden zonder
hanengekraai”***

Oudere vluchtelingen aan het woord over hun leven in Nederland

© **Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP)**

Sarphatikade 13

1017 WV Amsterdam

tel: 020 4282728

fax: 020 4282928

e-mail: bmpadam@xs4all.nl

verslag: Saskia Moerbeek

illustratie: Anna Moerbeek

Project

Activerende Verkenning naar de positie van Oudere Vluchtelingen (AVOV)

januari 2002

Voorwoord

Voor u ligt het verslag van het eerste deel van de Activerende Verkenning naar de positie van Oudere Vluchtelingen (AVOV). Dit deel staat geheel in het teken van de verhalen van oudere vluchtelingen zelf. Zij hebben op openhartige en soms schilderachtige wijze hun geschiedenis en hun toekomstbeelden met ons willen delen.

Als kerngroep van de verkenning hopen wij dat deze beelden en verhalen ertoe bijdragen dat oudere vluchtelingen een herkenbaar gezicht krijgen en dat er meer aandacht komt voor hun maatschappelijke positie.

Wij danken iedereen die heeft bijgedragen aan het totstandkomen van dit verslag. Onze bijzondere dank gaat uit naar de drie freelancers Nguyễn Xuân Hiên, Emanuel Ghebreyesus en Kawa Saleh voor hun enthousiaste inzet bij het organiseren van de interviews en de groeps gesprekken. Voorts danken wij de ouderen uit de Vietnamese, de Irakees-Koerdische en de Eritrese en Ethiopische gemeenschappen voor het overwinnen van hun schroom en voor hun bereidheid hun soms ingrijpende verhalen te vertellen. Als laatste danken wij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, dat bereid is gevonden om het eerste deel van de verkenning te financieren.

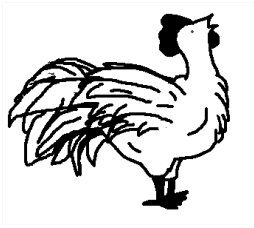
Wij gaan er vanuit dat dit verslag meer dan voldoende stof biedt voor de vier stadsgesprekken en het symposium die in het tweede en derde deel van de verkenning georganiseerd gaan worden.

De kerngroep oudere vluchtelingen

Januari 2002

Inhoud

	Pagina
1. Inleiding	5
Aanleiding en motief	5
Oudere vluchtelingen wie zijn dat?	6
Een verkenning in drie delen	10
Aanpak eerste deel	12
Opbouw verslag	14
2. Verhalen van oudere vluchtelingen	15
2.1 Vluchtgeschiedenis	15
2.2 Oud worden als nieuw fenomeen	20
2.3 Nederland als onbekend land	23
2.4 Sociale contacten en inburgering	25
2.5 Taal is de sleutel	28
2.6 Relatie ouders-kinderen	30
2.7 Relaties binnen de eigen groep	37
2.8 Godsdienstiger met het ouder worden	40
2.9 Ervaringen met de zorg in Nederland	42
2.10 Opties op de toekomst	46
3. Samenvattende bevindingen	53
Bijlage 1: Leden van de kerngroep	57
Bijlage 2: Korte typering van de interviewers	58

Inleiding

Aanleiding en motief

Begin 2000 werd de stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP) door een aantal individuele vluchtelingen en enkele organisaties voor vluchtelingen gevraagd of het niet mogelijk zou zijn om een project te starten rond de positie van oudere vluchtelingen. Aanleiding hiervoor was de constatering dat de problematiek van vluchtelingen vooral vanuit het perspectief van 'nieuwkomers' wordt bekeken. Daarbij speelt de politiek/juridische discussie over het toelatingsbeleid een belangrijke rol. Er bestaat echter nauwelijks inzicht in de maatschappelijke positie van vluchtelingen die al veel langer in Nederland verblijven.

BMP is om verschillende redenen ingegaan op dit verzoek. Allereerst behoort het tot de doelstelling van de stichting om zich bezig te houden met de verkenning van nieuwe maatschappelijke thema's en onderwerpen.¹ Ten tweede vormt de vraag naar de betekenis en de consequenties van de vergrijzing sinds eind jaren tachtig een rode draad in het werk van BMP. Ten derde is BMP van mening dat Nederland en Europa zich dienen voor te bereiden op een toekomst waarin de betekenis van de huidige natiestaten verandert en waarin, zich steeds verleggende, migratiestromen tot de normale patronen gaan behoren.

BMP is er van overtuigd dat het verzamelen van de beelden en verhalen van oudere vluchtelingen zelf belangrijk is voor het in kaart brengen van hun positie. Daarnaast wil de stichting met deze verkenning de discussie over oudere vluchtelingen in een bredere maatschappelijke context plaatsen.

¹ Tot nu toe is er weinig bekend over de positie van oudere vluchtelingen. In 1988 heeft in Noordwijkerhout de internationale conferentie 'Age in Exile' plaatsgevonden. Op deze conferentie is de positie van oudere vluchtelingen voor het eerst, in algemene termen, aan de orde gesteld. Enige tijd na deze conferentie is er in de gemeente Hoorn een project voor oudere Vietnamezen gestart. Dit project heeft onder meer geleid tot een initiatief voor het ontwikkelen van een woongemeenschap voor Vietnamese ouderen in de Hoornse wijk Kersenboogerd. In de onlangs door het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen te Nijmegen uitgebrachte studie naar negen nieuwe etnische groepen in Nederland wordt in een tabel de leeftijdsopbouw van deze groepen weergegeven. Verder is er, afgezien van enkele plaatselijke onderzoeken van uiteenlopende aard, eigenlijk geen systematisch onderzoek gedaan.

Oudere vluchtelingen, wie zijn dat?

Het is niet eenvoudig om vast te stellen wie er tot de groep oudere vluchtelingen gerekend kunnen worden. Omdat deze groep nog zo weinig in beeld is zijn er eigenlijk geen algemene definities voor handen en zijn er ook weinig gegevens over aantallen, woonplaats et cetera. Voordat de aanpak en de methode van werken van de activerende verkenning worden beschreven, geven we eerst enkele algemene kenmerken van de populatie oudere vluchtelingen. Daarna wordt kort ingegaan op de definities van `vluchteling zijn´ en van `oud zijn´, wordt een aantal beperkte cijfers gegeven en worden twee categorieën oudere vluchtelingen onderscheiden.

Enkele algemene kenmerken

Er zijn veel verschillende vluchtelingen in Nederland. Een aantal belangrijke kenmerken van de populatie oudere vluchtelingen is:

- Veel verschillende nationaliteiten en verschillende etnische achtergronden. Een aantal omvangrijke groepen en een groot aantal (thans nog) relatief kleine groepen;
- Een diversiteit aan individuele verhalen en vraagstukken;
- Nog nauwelijks in het politiek/bestuurlijke vizier;
- Ingewikkelde leeftijdsopbouw (geen leeftijdscohorten zoals bij oudere migranten, maar wel over- en ondervertegenwoordiging in sommige leeftijdsgroepen);
- gecompliceerde familiestructuren (familieleden in het land van herkomst en in derde landen, groot-families et cetera);
- Uiteenlopende terugkeerperspectieven, gekoppeld aan wisselende politieke omstandigheden in de landen van herkomst;
- Weinig aansluiting bij de Nederlandse samenleving;
- Slechte financiële positie;
- Weinig structuren en eigen organisaties (wel een aantal genootschappen op religieuze basis en een aantal politieke organisaties);
- Sterke sociale banden en onderlinge hulpsystemen;
- Invloed van de vluchtgeschiedenis op de manier waarop men tegen het leven en de toekomst aankijkt.

Definitie van vluchtelingen

In de actuele politieke discussies is de vraag wie er als een 'echte' vluchteling mag worden beschouwd aan de orde van de dag. Telkens opnieuw wordt gepoogd om een strikt onderscheid te maken tussen politieke en economische vluchtelingen, waarbij de laatste categorie niet als 'echt' wordt bestempeld. In de kerngroep is geconstateerd dat het onderscheid tussen politieke en economische vluchtelingen in de praktijk nauwelijks te maken is. In veel landen is sprake van zowel politieke onderdrukking als economische uitzichtloosheid. Ook wordt er door sommigen op gewezen dat de definitie van vluchtelingen zoals die in het huidige beleid wordt gehanteerd, en die gebaseerd is op het internationale Vluchtelingenverdrag uit 1951, te veel uitgaat van (politiek) geweld dat wordt uitgeoefend door staten. In de huidige wereld zijn er echter ook veel mensen die niet perse voor staatsgeweld maar bijvoorbeeld voor geweld tussen etnische groepen als gevolg van het uiteenvallen van staten, op de vlucht slaan. Voor het doel van deze verkenning is de definitie wie een vluchteling is, vooral van belang omdat de vluchtgeschiedenis van mensen zo'n geweldige impact heeft op hun verdere leven en hun maatschappelijke kansen. Daarom wordt in dit verslag *iedereen die vanwege (politieke) onderdrukking en geweld zijn land, tegen zijn zin, heeft moeten verlaten om elders een veilig heenkomen te zoeken* een vluchteling genoemd.

De meeste vluchtelingengemeenschappen in Nederland hebben een aantal 'ontwikkelingsstadia' doorgemaakt. In het begin waren het vooral jonge politiek actieve mannen die hun land moesten verlaten. Later voegden vrouwen en andere landgenoten zich bij hen. Ze kregen kinderen of lieten hun kinderen, en soms ook een of beide ouders, in het kader van gezinshereniging naar Nederland komen. Inmiddels hebben zich rond de vluchtelingen van het eerste uur grotere gemeenschappen gevormd. In sommige studies worden deze gemeenschappen 'nieuwe etnische groepen' genoemd. In recent onderzoek van het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen worden negen nieuwe etnische groepen van een zekere omvang onderscheiden. Te weten:

1. Bosniërs
2. Sri Lankezen
3. Ethiopiërs en Eritreërs
4. Afghanen
5. Vietnamezen
6. Somaliërs
7. Irakezen (Koerden en Arabieren)
8. Iraniërs
9. Ghanezen

Van deze negen groepen zijn er acht te typeren als vluchtelingengemeenschappen (alleen de Ghanezen niet).

Wat is oud?

In Nederland wordt het al dan niet oud zijn van mensen in belangrijke mate bepaald door hun relatie met arbeid. Mensen worden in principe als oud beschouwd wanneer ze op grond van hun leeftijd niet meer werken. De meeste ouderen in Nederland zijn inmiddels gewend geraakt aan het idee dat de periode van ouderdom, ook wel de derde levensfase genaamd, vaak een tijdsperiode van zo'n twintig jaar omvat. Zij realiseren zich dat zij, binnen de context van een aantal collectieve financiële regelingen, in belangrijke mate zelf verantwoordelijk zijn voor de invulling van deze periode. In de landen waar vluchtelingen vandaan komen wordt ouderdom vaak anders gedefinieerd. De vraag of iemand oud is wordt bijvoorbeeld gerelateerd aan de plaats die iemand inneemt binnen de familie of binnen de gemeenschap. Als je grootvader of grootmoeder bent, dan ben je oud. Hierdoor is de manier waarop de ouderdom wordt ingevuld minder een individuele keuze. Daarbij komt dat in sommige landen waar vluchtelingen vandaan komen de periode van oud zijn relatief kort duurt. Oud worden wordt in die landen vaak gelijkgesteld met sterven.

Om deze reden is de absolute leeftijd van mensen (en sommige kennen die niet eens precies) een tamelijk arbitrair criterium om te kunnen bepalen wanneer een vluchteling oud is. De verkenning richt zich in principe op vluchtelingen boven de veertig jaar. Deze relatief lage leeftijdsgrens is gekozen omdat het tot de doelstelling van de verkenning behoort, om aan de hand van de beelden en verhalen van vluchtelingen zelf, in kaart te brengen wanneer zij zich oud voelen en welke factoren van invloed zijn op hun beleving van de ouderdom.

De groep vluchtelingen van boven de veertig jaar is onder te verdelen in twee categorieën. De eerste en de grootste categorie wordt gevormd door de mensen die op relatief jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen en die zich nu na een verblijf van 15 tot 25 jaar realiseren dat ze hier oud worden. De tweede categorie bestaat uit de vluchtelingen die op latere leeftijd huis en haard hebben moeten verlaten en die meestal relatief kort in Nederland wonen. Een voorbeeld hiervan zijn de recent binnengekomen Koerdische ouderen uit Irak. Zij hebben vaak moeten vluchten vanwege hun kinderen. Deze tweede categorie is weer onder te verdelen in mensen die een bepaalde verblijfsstatus hebben en mensen die nog in afwachting zijn van een beslissing en die veelal in asielzoekerscentra verblijven. Dit is een relatief kleine groep waar eigenlijk nog weinig over bekend is.

Het is niet gemakkelijk om aan te geven hoeveel oudere vluchtelingen er precies zijn in Nederland. Het ITS geeft in zijn eerder genoemde studie de volgende cijfers (45+):

Tabel 1: Nieuwe etnische groepen naar leeftijd, per 1-1-1999 (in %) ²

%	totale bevolking	allochtone bevolking	Bosnië	Somalië	Iran	Irak	Vietnam	Sri Lanka	Ethiopië/ Eritrea	Afghanistan
<i>Totaal</i>										
0-14 jr.	19	22	25	41	25	31	27	29	30	37
15-24	12	14	15	19	14	14	17	12	17	18
25-44	32	35	41	36	48	46	44	49	46	35
45-64	24	21	15	4	11	8	10	9	6	8
65 +	14	7	4	0	2	1	2	1	0	1
Totaal (abs. = 100%)	157602225	2699205	11055	27420	21795	29985	14280	7045	9005	15815

Bron: Nieuwe etnische groepen in Nederland, Instituut voor Toegepaste Sociale wetenschappen (ITS) van de stichting Katholieke Universiteit Nijmegen; H. van den Tillaart cs.

Op basis van de gegevens in deze tabel kan geconcludeerd worden dat er in 1999 circa 16.500 asielzoekers en vluchtelingen van boven de 45 jaar in Nederland woonden.³ Hoewel er geen directe prognoses voorhanden zijn valt te verwachten dat het aantal vluchtelingen en asielzoekers boven de 45 jaar de komende jaren relatief snel zal toenemen. Dit hangt onder meer samen met het feit dat het merendeel zich thans aan de bovenkant van de leeftijdsgroep 25-44 jarigen bevindt en omdat zich de laatste jaren steeds meer oudere asielzoekers melden. Over de aantallen tussen de 40 en de 45 jaar zijn verder geen gegevens voor handen.

Omdat er verder geen onderzoek is gedaan naar oudere vluchtelingen is er weinig bekend over de gemeenten waarin zij wonen. Wel bestaan er gegevens over de woonplaatsen van vluchtelingen in het algemeen. Een groot deel van hen woont in de provincies Noord- en Zuid-Holland. Van de totale allochtone bevolking woont meer dan de helft in steden met meer dan 100.000 inwoners. Voor de vluchtelingengemeenschappen ligt dit percentage, mede als gevolg van het door de overheid gevoerde spreidingsbeleid, lager. Daarbij is sprake van grote

² In deze tabel zijn de Ghanezen weggelaten. De gegevens in deze tabel zijn gebaseerd op CBS gegevens. Het gaat om personen met een A-status, een vergunning tot verblijf (VTV), een voorwaardelijke vergunning tot verblijf (VVTV) en genaturaliseerde personen. De cijfers in de tabel geven een indicatie van het aantal oudere vluchtelingen in Nederland. Sedert 1999 zijn er nieuwe mensen bijgekomen (met name uit Afghanistan en Irak) en zijn er anderen weer weggegaan. Ook zijn er soms wat problemen met de definities die gehanteerd worden, dit geldt met name voor Bosniërs, Zie verder de toelichting in 'Nieuwe Etnische groepen'

³ Dit getal is een onderschatting omdat het feitelijk aantal Bosniërs hoger ligt (circa 2x zo hoog) en omdat een aantal groepen zoals Sudanezen niet zijn meegerekend. Ook de in Nederland verblijvende mensen zonder verblijfstitel zijn niet meegerekend.

verschillen tussen de groepen. Van de Vietnamezen woont slechts 4% in een van de vier grote steden. Van de Ethiopiërs en Eritreërs is dat 42%. Tabel 2 geeft een overzicht van het percentage vluchtelingen dat in de vier grote steden woont.

Tabel 2: Nieuwe etnische groepen in de vier grote steden, per 1-1-1999

	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht	Totaal 4 grote steden	totaal
Bosnië	5	7	1	1	14	11055
Somalië	4	6	6	2	18	27420
Iran	8	5	4	2	20	21795
Irak	7	3	4	2	15	29990
Vietnam	1	2	1	1	4	14280
Sri Lanka	5	2	4	1	12	7050
Ethiopië/Eritrea	17	18	4	3	42	9005
Afghanistan	7	3	3	2	14	15615

Bron: Nieuwe etnische groepen in Nederland, Instituut voor toegepaste sociale wetenschappen (ITS) van de stichting Katholieke Universiteit Nijmegen; H. van den Tillaart cs.

Een aantal vluchtelingen dat in ROA (Regionale Opvang Asielzoekers) huizen in kleinere gemeenten is gehuisvest geeft aan weinig aansluiting te hebben bij de plaatselijke bevolking. De behoefte aan nabijheid van familieleden en landgenoten is groot. Hierdoor hebben de vluchtelingengemeenschappen in de grote steden een grote aantrekkingskracht. Het is dan ook de verwachting dat mede hierdoor, het proces van concentratie in de grote steden onder vluchtelingen zich de komende jaren voort zal zetten.

Een verkenning in drie delen

De activerende verkenning is opgezet om aan de hand van de verhalen en beelden van oudere vluchtelingen zelf vast te stellen wanneer zij zich oud voelen, welke factoren van invloed zijn op hun beleving van de ouderdom en wat belangrijke thema's en onderwerpen voor de toekomst zijn.

Doel van de verkenning is om:

1. Een bewustwordingsproces onder oudere vluchtelingen op gang te brengen omtrent de betekenis van ouder worden in Nederland en de vraagstukken die dat met zich mee brengt.
2. Handelingsperspectieven te ontwikkelen voor uiteenlopende maatschappelijke actoren als overheden, zorginstellingen, woningcorporaties, eigen organisaties van vluchtelingen, instellingen die zich met vluchtelingen bezighouden, kerken et cetera, teneinde de (maatschappelijke) participatie en de zelfstandigheid van deze groep te vergroten.
3. Een genuanceerd publiek debat aan te zwengelen over de positie van oudere vluchtelingen in Nederland.

De verkenning omvat drie deelprojecten. Het eerste deelproject richt zich primair op de beelden en vraagstukken van oudere vluchtelingen zelf. Het tweede deelproject richt zich op organisaties en instellingen met de vraag om, aan de hand van de uitkomsten van deelproject 1, aan te geven wat zij belangrijke (beleids)thema's en onderwerpen voor de toekomst vinden. Deelproject 3 omvat de organisatie van een breed symposium waarin alle partijen die direct en indirect betrokken zijn bij de positie van oudere vluchtelingen worden uitgenodigd om een integrale analyse en afweging te maken omtrent handelingsperspectieven voor de toekomst.

Kerngroep

De verkenning wordt aangestuurd door een kerngroep die vanuit verschillende perspectieven betrokken is bij het vluchtelingenvraagstuk. Rol van die kerngroep is om suggesties en ideeën aan te reiken voor de inhoud en de route van de verkenning en om de uitkomsten te spiegelen aan de eigen inzichten, kennis en ervaring. De leden van de kerngroep vertegenwoordigen verschillende disciplines en nemen op persoonlijke titel deel. Zij zijn ook actief in het benaderen van maatschappelijke partners voor het tweede en derde deel van de verkenning (voor de leden van de kerngroep zie bijlage 1).

Aanpak eerste deel

Het eerste deel van de verkenning richt zich op drie groepen oudere vluchtelingen. Te weten:

- Vietnamezen.
- Eritreërs en Ethiopiërs⁴
- Irakese Koerden

Deze keuze is gebaseerd op de uiteenlopende aantallen ouderen binnen deze gemeenschappen, hun diverse culturele achtergronden en de verschillende mogelijkheden die zij hebben om terug te keren naar het land van herkomst.

Met ouderen uit de drie groepen zijn in het totaal 22 interviews gehouden. De gemiddelde leeftijd van de geïnterviewden ligt op 55 jaar. Daarnaast zijn er per groep 2 groepsbijeenkomsten (voor dezelfde deelnemers) georganiseerd. Gemiddeld hebben er 16 mensen per keer aan de groepsbijeenkomsten deelgenomen.⁵

Doel van de interviews en groepsgesprekken was om aan de hand van de levensloop van mensen een zoektocht te houden naar de voor hen belangrijke thema's en onderwerpen. Voor de werving van de deelnemers zijn de volgende criteria gehanteerd:

1. uit verschillende gemeentes afkomstig
2. ouder dan veertig jaar en liefst nog ouder
3. zowel mannen als vrouwen
4. uiteenlopende sociale achtergrond
5. voor zover van toepassing: van verschillend geloof/etnische achtergrond

Voor het houden van de interviews en het organiseren van de groepsbijeenkomsten heeft BMP drie freelancers uit de groepen zelf benaderd (zie bijlage 2). Zij zijn er door hun persoonlijk

⁴ De Ethiopiërs en Eritreërs zijn bij elkaar genomen omdat de Eritreërs die voor de onafhankelijkheid van Eritrea in 1993 naar Nederland kwamen officieel de Ethiopische nationaliteit hadden en omdat de cultuurverschillen tussen beide bevolkingsgroepen relatief klein zijn.

⁵ Voor de Eritreërs en Ethiopiërs zijn aparte bijeenkomsten georganiseerd. Deze keuze heeft te maken met de gespannen politieke verhoudingen tussen Ethiopië en Eritrea en met het enthousiasme van de Ethiopische stichting Dir, die bereid was om samen met de stichting BMP een apart weekend voor oudere Ethiopiërs te organiseren.

optreden en door het garanderen van anonimiteit, in geslaagd de nodige openhartigheid te bewerkstelligen.

Wat betreft de inhoud van de interviews en groepsgesprekken is gekozen voor een open benadering waarbij er veel ruimte is voor de deelnemers om eigen accenten te leggen. Wel is er van te voren een lijstje met mogelijke onderwerpen vastgesteld. Dit lijstje is uitgebreid besproken met de drie interviewers, die aan de hand hiervan vertelden over hun eigen ervaringen en inzichten. Deze onderwerpen zijn:

- Vluchtgeschiedenis
- Sociale contacten
- Relaties ouders-kinderen
- Verschillen tussen mannen en vrouwen
- Teruggaan of in Nederland blijven
- Zorg en wonen
- Toekomstperspectieven
- De definitie van oud zijn

Tijdens de voorbereiding is lang stil gestaan bij de opzet van de groepsgesprekken. De meeste vluchtelingengemeenschappen kennen onderlinge politieke tegenstellingen, die het moeilijk maken om zomaar een bijeenkomst te organiseren. Bovendien is men binnen de organisaties van vluchtelingen over het algemeen gewend om over bepaalde onderwerpen een standpunt te formuleren. In de verkenning gaat het in echter niet om standpunten maar om de individuele levensloop van mensen en de factoren die daarop van invloed zijn. Om die reden is er voor gekozen om de bijeenkomsten vooral via de persoonlijke netwerken van de interviewers en de medewerkers van de stichting BMP te organiseren. Van te voren is uitdrukkelijk gesteld dat de bijeenkomsten bedoeld waren om ervaringen en denkbeelden uit wisselen. Deze opzet heeft uiteindelijk prima gewerkt. Het aantal deelnemers was ruim voldoende en de mensen die aan de gesprekken deelnamen hebben het in zekere zin als een bevrijding ervaren dat hun eigen geschiedenis en visie het uitgangspunt voor de discussie vormden.

Betekenis van het verslag

Aan de interviews en groepsgesprekken die tijdens het eerste deel van de verkenning zijn gehouden heeft slechts een beperkt aantal mensen kunnen deelnemen. Bij het werven van deelnemers is bovendien gezocht naar mensen met uiteenlopende ervaringen en achtergronden. Dit levert unieke individuele verhalen op die mensen uit de anonimiteit halen en een gezicht geven. Hoewel er naast verschillen per groep en tussen de drie groepen ook de nodige overeenkomsten worden weergegeven, is de verkenning geenszins te typeren als representatief onderzoek.

Ondanks deze beperking hebben BMP en de kerngroep het idee dat het beeld van de oudere vluchtelingen dat uit dit verslag naar voren komt vrij algemeen geldend is.

In het tweede deel van het project zal getoetst worden of ook andere vluchtelingengroepen zich in de bevindingen van dit verslag kunnen herkennen en in hoeverre er nog aanvullende onderwerpen en vraagstukken zijn die van belang zijn. In dat gedeelte van de verkenning zullen ook stadsgesprekken in de vier grote steden georganiseerd worden. Doel van deze stadsgesprekken is om bekendheid te geven aan de vraagstukken van oudere vluchtelingen en met verschillende organisaties, instellingen en gemeenten te verkennen wat zij vinden dat er gedaan moet en kan worden om hun situatie te verbeteren.

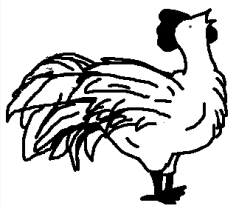

Opbouw van het verslag

In hoofdstuk 2 komen de verhalen van de oudere vluchtelingen waarmee in het kader van de verkenning gesproken is, aan bod. De verzamelde gegevens geven aanleiding om dit verslag een iets andere indeling te geven dan de oorspronkelijk rubrieken. Achtereenvolgens komen aan de orde:

1. De vluchtgeschiedenis
2. Het begrip ouderdom
3. De onbekendheid met Nederland (op het moment van vluchten)
4. Sociale contacten en inburgering
5. De taal
6. Relaties ouders-kinderen
7. Relaties binnen de eigen gemeenschap
8. Godsdienst
9. Ervaringen met de zorg
10. De toekomst

Het laatste hoofdstuk bestaat uit een samenvatting van het voorgaande en enkele aandachtspunten voor verdere discussie.

De verhalen van oudere vluchtelingen

In dit hoofdstuk komen de beelden en de verhalen van de oudere vluchtelingen zelf aan de orde. Zij zijn gerangschikt aan de hand van de in de Inleiding genoemde thema's. Per thema wordt een relatie gelegd met het begrip ouder worden. Om een zo authentiek mogelijke impressie te geven wordt in de tekst op verschillende plaatsen gewerkt met directe citaten. Het beeld dat uit de verhalen naar voren komt stemt soms droevig en soms vrolijk, maar geeft vooral aanleiding tot reflexie over de positie van oudere vluchtelingen in de Nederlandse samenleving.

1. Vluchtgeschiedenis

De geschiedenis van oudere vluchtelingen wordt gekenmerkt door verhalen over onderdrukking, politieke strijd, willekeurige machtsuitoefening en interetnische conflicten. In de meeste interviews worden de gebeurtenissen die aanleiding zijn geweest om te vluchten slechts kort aangeduid. Toch laten de korte stukjes die hierover gaan een onvergetelijke indruk na. Hoewel ieder interview een geschiedenis op zich is, zijn er ook de nodige overeenkomsten te vinden. Om een kort beeld te schetsen van de geschiedenis van de drie groepen waaronder de interviews zijn gehouden is er per groep een korte samenvatting van de belangrijkste aspecten uit de individuele levensverhalen gemaakt.

Vietnamese bootvluchtelingen

De levensloop van de Vietnamezen die aan de interviews en groepsgesprekken hebben deelgenomen vertoont veel parallellen. De meesten van hen zijn eerst omstreeks 1954, toen Vietnam in tweeën werd gedeeld, vanuit Noord Vietnam naar Zuid Vietnam gevlucht. Sommigen belandden in een heropvoedingskamp. Vanuit Zuid Vietnam zijn ze in de periode 1975 tot 1989 als bootvluchtelingen, soms met een tussenstop in Hongkong of een ander land, naar Nederland gekomen. In 1975 vond na een heftige en langdurige oorlog, waarin de Verenigde Staten (VS) een belangrijke rol speelden, de hereniging plaats en viel geheel Vietnam onder het

Noord Vietnamese, communistische, bewind. Een deel van de oudere Vietnamezen behoort tot de categorie uitgenodigde vluchtelingen. Voor deze groep vluchtelingen bestond indertijd een apart opvangtraject waarin Nederlandse gastgezinnen een belangrijke rol speelden. Anderen zijn in het kader van gezinshereniging naar Nederland gekomen. De oudere Vietnamezen zijn voor het merendeel getrouwd en hebben oudere kinderen die veelal het huis uit zijn. Ze wonen in plaatsen als Den Bosch, Leeuwarden, Alkmaar, Hoorn en dergelijke. Een deel is hoger opgeleid, een deel lager. Ze zijn vrijwel allemaal fel anticommunistisch.

Veel van de Vietnamese deelnemers leven van een uitkering. Sommigen krijgen AOW, de wat jongere mensen hebben andere soorten uitkeringen. Een van de deelnemers heeft een Vietnamees snackbedrijf waar ook zijn zonen in werken. Het merendeel van de geïnterviewden kampt op de een of andere manier met gezondheidsproblemen. Over het algemeen tonen zij zich tamelijk dankbaar ten opzichte van Nederland. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat ze uitgenodigde vluchtelingen zijn, maar ook met hun culturele achtergronden. In de Vietnamese cultuur vormen beleefdheid, bescheidenheid en respect belangrijke waarden.

"Ik studeerde aan de landbouwschool om het management van de koffieboerderijen van mijn ouders in de Centrale Hooglanden op me te kunnen nemen. Maar nadat ik afgestudeerd was, moest ik in dienst en de oorlog duurde tot 1975. Ik werkte bij de militaire politie en moest voor een eindeloze periode in een heropvoedingskamp. Eerst in Zuid Vietnam en later in Noord Vietnam. Koude, honger, vernederingen en doodsangst, een zwarte toekomst... dat is wat ik me er nu van herinner... Ik had alleen een overhemd met korte mouwen en een korte broek aan. Het was ongeveer 10 graden. Ik had malaria en moest toch in de regen staan voor de 'brainwashing'... Ik verloor achtentwintig kilo in het heropvoedingskamp... Van een sportieve gentleman werd ik een ziekelijke oude man. Het leven in het heropvoedingskamp heeft een diepe invloed gehad op mijn karakter en mijn mentaliteit... Vanaf 1983 leef ik van een uitkering. Dat is een punt van grote schaamte voor mij. Maar wie is aansprakelijk voor mijn ongeluk? De Vietnamese communisten en niemand anders. Ik wil tot mijn laatste adem tegen deze utopische doctrine vechten". Een Vietnamese man van 66 jaar.

Ethiopische en Eritrese verzetsstrijders en studenten

De Ethiopiërs en Eritreërs zijn in de periode 1974 tot 1981 naar Nederland gekomen. De meesten hebben Nederland via een ander land, Rusland, Sudan, Duitsland, bereikt. Veel van de vluchtelingen, met name de mannen zijn gevormd in de marxistische traditie van de Eritrese bevrijdingsbeweging (onder meer het EPLF: Eritrean Peoples Liberation Front) en de Ethiopische verzetsbeweging EPRDF: Ethiopian Peoples Revolutionary Democratic Front. Eritrea

dat lange tijd deel uitmaakte van Ethiopië verwierf in 1993 na een heftige strijd tegen de marxistische militairen die sinds 1974 in Ethiopië aan de macht waren, een onafhankelijke status. Binnen de Eritrese verzetsbeweging was sprake van verschillende elkaar bestrijdende fracties. In Ethiopië is met name door de studentenbeweging veel verzet gepleegd tegen het repressieve bewind.

In cultuur en godsdienst zijn er grote overeenkomsten tussen Eritreërs en Ethiopiërs. Anders dan bij de Vietnamezen kent de gezinssamenstelling van de Eritreërs en Ethiopiërs veel variaties. Sommigen zijn getrouwd met een Ethiopische of Eritrese partner, anderen hebben een Nederlandse partner en weer anderen leven als alleenstaande. In de loop van de tijd hebben veel Eritreërs en Ethiopiërs andere familieleden, bijvoorbeeld hun moeder, naar Nederland laten komen.

Het verschijnsel van alleenstaande mannen is voor deze groep tamelijk nieuw. In de landen van herkomst komt het eigenlijk niet voor dat een man alleen leeft. Als hij niet getrouwd is leeft hij over het algemeen toch wel in een ander familieverband. Vrouwen zijn meer gewend om alleen te staan in het leven, maar eigenlijk nooit zonder kinderen. In de interviews zijn een aantal voorbeelden van vrouwen die in hun eentje soms wel elf kinderen hebben grootgebracht. Sommige van de Eritrese en Ethiopische vluchtelingen hebben te maken gehad met lange asielprocedures. De Ethiopische en Eritrese mannen die hebben meegedaan aan de verkenning zijn over het algemeen redelijk opgeleid (van enkele jaren middelbare school tot en met universiteit). Als gevolg van hun vluchtgeschiedenis en de lange asielprocedures krijgen zij soms pas op relatief hoge leeftijd kinderen. Dit verschijnsel beïnvloedt hun kijk op het oud worden. Het opleidingsniveau van de vrouwen ligt gemiddeld veel lager. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat vrouwen in het land van herkomst op relatief jonge leeftijd trouwen. Een enkeling onder de geïnterviewden werkt, de meesten zijn werkloos of houden zich bezig met de opvoeding en verzorging van kinderen. Zij wonen voor een belangrijk deel in de grote steden. Onder de oudere Eritreërs en Ethiopiërs leeft een sterke wens om terug te keren naar het land van herkomst. Dit vraagstuk is onderwerp van vele onderlinge gesprekken. Tot nu toe zijn er echter maar zeer weinig personen die ook feitelijk zijn teruggekeerd.

"Ik heb Ethiopië in 1978 verlaten. Het land verkeerde in een traumatische revolutieperiode. Er was een gewapende strijd gaande in de hoofdstad. Er waren voor- en tegenstanders van de regering die in onze straten vochten. Het was een moeilijke periode. Elke groep kon je doden, omdat je geen aanhanger was van hun ideeën, of zomaar zonder reden. De regering gebruikte alle gewelddadige middelen die ze had om de studentenbeweging te breken.

Ik behoorde tot geen enkele groep en hield me gedeisd. Het militaire regime en ook de meeste studenten die tegen de militairen vochten hielden er socialistische en communistische ideeën op na. Ik hield niet van politiek. Het was een afschuwelijke situatie. Ik had alle diploma's om tot de universiteit in Addis Abeba te worden toegelaten. Maar ik wilde het land verlaten. De Russen verleenden in die tijd veel studiebeurzen aan Ethiopië en ik maakte van die gelegenheid gebruik... Ik volgde een cursus Russisch in Baku en verhuisde naar Volgograd waar ik medicijnen begon te studeren. Reeds in Volgograd had ik problemen met de Russische autoriteiten... Ik kreeg het etiket van een anti-Ethiopische en anti-Soviet agitator... Ik bereikte een stadium waarin ik niet verder kon. Ik had mijn maag meer dan vol [van de KGB en de gedwongen politieke scholing] Je had officiële toestemming nodig van de universiteit om naar je land te kunnen gaan... In principe hadden Ethiopische studenten het recht om eens per jaar terug te keren naar hun land. Maar bijna iedereen ging naar Duitsland en niet naar Ethiopië om geld te verdienen in de zomervakantie. Ik had al een keer geprobeerd een uitreisvisum vanuit Baku te krijgen, maar dat was geweigerd. Bij de derde poging gaf de decaan me de toestemming. Ik ging naar West Duitsland en bleef daar voorgoed. In die jaren kon je als Ethiopiër zonder visum Duitsland binnenkomen. In Duitsland begon ik de taal te leren, hoewel ik een verzoek voor de VS had ingediend. Tegen de tijd dat de Amerikanen me een immigratievisum gaven was ik in Duitsland gewend. Ik schreef me in voor de Universiteit van Heidelberg en in 1988 behaalde ik mijn Masters degree in de economie."

Een Ethiopische man van 51 jaar

Koerdische politieke activisten

De Koerdische vluchtelingen die aan de verkenning hebben deelgenomen zijn over het algemeen redelijk hoog opgeleid. Velen van hen zijn op een of andere manier betrokken geweest bij de strijd voor een onafhankelijk Koerdistan. In de periode 1970 tot 1974 was er in Irakees Koerdistan sprake van relatief grote autonomie. Vanaf 1974 werd deze autonomie weer teruggedraaid en werden de Koerdische onafhankelijkheidsstrijders en degenen die betrokken waren bij Koerdische politieke partijen actief vervolgd. In die periode kwamen de eerste Koerdische vluchtelingen in Nederland terecht. Dit waren vooral politiek actieve jonge mannen. In 1980 brak er een oorlog uit tussen Irak en Iran waarna een tweede golf Koerdische

vluchtelingen op gang kwam. Veel Koerden zijn via tentenkampen in Iran naar Europa en naar de VS gevlucht. De laatste jaren zijn er, als gevolg van de onderdrukking door het regime van Saddam Hoessein, die zelfs gifgas gebruikte om de Koerdische bevolking onder de duim te houden, vele mensen gevolgd. De vluchtelingen van nu zijn niet alleen jonge mannen, maar ook vrouwen, ouderen en kinderen. Voor de nieuwe asielzoekers uit Irakees Koerdistan is het momenteel erg moeilijk om een asielstatus te verkrijgen. Een van de geïnterviewden, een vrouw van 50 die ernstig ziek is, heeft na vier jaar asielprocedure te horen gekregen dat ze geen asielstatus krijgt.

Voor de ouderen die op latere leeftijd zijn gevlucht is het nauwelijks mogelijk om zich een plekje in de Nederlandse samenleving te veroveren. Het lukt hen niet meer om een nieuwe taal te leren en zij zijn voor hun sociale contacten volledig aangewezen op hun familie. De Koerden hebben, net als de Eritreërs en Ethiopiërs te maken met een brede verspreiding van familie en gezinsleden over verschillende landen. Hierdoor hebben oudere Koerden in Nederland kleinkinderen die Duits, Engels, Koerdisch en Nederlands spreken. Een deel van de Koerdische deelnemers (waarvan de meeste jonger zijn dan 65 jaar) werkt als zelfstandig ondernemer. Van de vrouwen waarmee gesproken is werkt niemand. Zij koppelen hun bestaan vooral aan dat van hun kinderen. De deelnemers uit de Koerdische groep spreken van de drie groepen het meest over ervaringen met discriminatie in Nederland. In hun dagelijks leven spelen de onderlinge politieke tegenstellingen tussen de Koerden en het feit dat Koerdistan als land niet erkend wordt een belangrijke rol. Hierdoor hebben zij weinig hoop dat ze ooit nog zullen kunnen terugkeren naar Koerdistan.

"Ik ben in 1948 in de oliestad Khanaqin aan de grens met Iran geboren. Mijn vader is voor de handel naar Bagdad verhuisd. Thuis praatten we Koerdisch en op straat en op school Arabisch. Dat was mijn eerste migratie-ervaring en kennismaking met een vreemde taal en cultuur... Toen ik in Nederland kwam heb ik veel van mijn ervaringen van toen opnieuw beleefd. Ik heb de middelbare school afgemaakt en later heb ik economie gestudeerd aan de universiteit van Bagdad. Mijn vader had een winkel in elektronica en ik hielp mijn vader in de winkel. Mijn moeder is jammer genoeg op jonge leeftijd gestorven... De dood van mijn moeder heeft een diepe indruk op mij gemaakt. Mijn leven is nooit meer goed gekomen. In 1980 begon de oorlog tussen Irak en Iran. Ik moest als reservist in het leger. Ik weigerde om deel te nemen aan die zinloze oorlog van Saddam. Ik was ook lid van een verboden Koerdische partij. Ik ben gevlucht uit Bagdad, via Koerdistan naar Iran. In 1982 kon ik uit Iran naar Nederland vluchten... Ik ben een shiitische moslim. Theoretisch had ik dus een verblijfsvergunning moeten krijgen in Iran. Ik ben Koerd en Irakees. Dat zijn twee punten om als ongewenst te worden beschouwd in Iran.

Vooral het Koerd zijn. Ik had de keus tussen het tentenkamp en verder vluchten... Ik heb drie jaar moeten wachten op een reactie van het (Nederlandse) ministerie op mijn asielaanvraag. Na drie jaar kreeg ik een verblijfsvergunning op humanitaire basis... Het wachten op een verblijfsvergunning heeft diepe indruk op me gemaakt. Ik was constant bang om terug te worden gestuurd naar Bagdad. Die angst heeft me van binnen opgevreten. Ik had een wekelijkse meldingsplicht... Ik voelde me heel erg als een bedelaar. Het was psychisch heel zwaar om de situatie te accepteren. Ik had goed betaald werk voordat ik vluchtte. Ik was ambtenaar in de graansilo van Bagdad. Opeens was ik een nummer in de administratie van de Sociale Dienst, zonder werk." Een Koerdische man van 53 jaar.

2. Oud worden als nieuw fenomeen

Een belangrijk beeld dat uit de gesprekken naar voren komt is, dat voor veel vluchtelingen het besef dat ze (in Nederland) oud worden, tamelijk nieuw is. Velen, met name de Koerden en de Eritreërs en Ethiopiërs hebben hier nog nooit bij stil gestaan. Sommigen gingen zichzelf naar aanleiding van de gesprekken, opeens met andere ogen in de spiegel bekijken.

Voor de ontkennde houding van vluchtelingen ten opzichte van het ouder worden zijn verschillende oorzaken te noemen.

Een eerste oorzaak ligt in de breuk die de vlucht veroorzaakt in het leven van mensen, gekoppeld aan de vaak lange asielprocedures. Hierdoor hebben zij eerder het gevoel dat ze voor een nieuwe start staan, dan dat ze geleidelijk oud worden. De plotselinge overgang naar een nieuw bestaan in een totaal nieuwe omgeving brengt het verschijnsel met zich mee dat vluchtelingen naar hun gevoel nog altijd dezelfde leeftijd hebben als toen ze pas gevlucht waren. De leeftijd heeft zich als het ware in hun beleving gefixeerd. Een andere oorzaak houdt verband met het feit dat een lange levensavond, zeker in Afrika, niet voor veel mensen is weggelegd. Oud zijn wordt door veel geïnterviewden direct geassocieerd met sterven.

"In onze samenleving, beschouw je jezelf als oud wanneer je veertig bent. Godsdienstige zaken worden belangrijk voor je. Je gaat regelmatig naar de kerk. Je denkt na over een ander leven en bereidt je er op voor. Je bent je heel bewust van wat je doet, wat goed is en wat slecht. Als je een ouder iemand bent, kijkt de samenleving tegen je op en je gedraagt je anders, op een manier die bij je leeftijd past. In onze samenleving leven mensen niet zo lang. Heel weinig mensen worden 80 jaar. In onze samenleving kun je een grootmoeder of een grootvader worden, maar hier willen mensen voor altijd leven. Als ik niet zou kunnen lopen en als ik mijn handen niet zou kunnen gebruiken, zou ik liever dood gaan. Je hebt een kwaliteit van leven nodig. Als je een last voor anderen bent is het niet waard te leven... men moet de dood accepteren en wanneer je te oud wordt, moet je tot de Almachtige bidden dat hij je komt halen. Dat is wat oude mensen in ons land doen. Hun standaardgebed is 'God neem me in vrede', en God is barmhartig en hij luistert naar hun gebeden."

Een Eritrese vrouw van 48 jaar.

Enemaal in Nederland valt de vanzelfsprekende culturele omgeving weg. Hierdoor worden oudere vluchtelingen eigenlijk nooit door hun omgeving aangesproken op hun ouder worden of oud zijn. Zo werd in de Ethiopische bijeenkomst opgemerkt dat er een apart woord bestaat in het Amhaars voor oude mensen. *Aregawian* staat voor mensen die binnenkort naar de hemel zullen gaan. In Ethiopië worden ouderen met dit woord aangesproken in de bus, of op de markt. Hierdoor groeit het besef van oud worden vanzelf. In Nederland gebeurt dit niet. Een volgende oorzaak ligt in het algemeen menselijk gegeven dat niemand het leuk vindt om oud te worden en dat iedereen de gedachte hieraan zo ver mogelijk voor zich uit wil schuiven.

"Ja ik word oud in Nederland, maar daar hou ik me niet echt mee bezig. Oud worden is een voorrecht. Een voorrecht omdat zo velen gestorven zijn. Mijn kinderen zijn erg belangrijk voor me. Mijn kinderen zien opgroeien houdt me mentaal sterk en geeft me het gevoel dat ik nuttig ben. In ons land, leef je als kwetsbare oude man of vrouw niet lang. Er zijn geen medische voorzieningen en wanneer je niet meer voor jezelf kunt zorgen, overlijdt je snel aan een van de ziektes die er heersen. Oude mensen die niet meer voor zichzelf kunnen zorgen hebben ook niet meer de wil om verder te leven." Een 51 jaar oude Eritrese man.

Een oudere Eritrese man merkte op dat zijn leraar altijd zei dat het leven pas bij vijftig begint. Daarvoor ben je een kind dat de boel in het honderd laat lopen. Toch ziet hij zichzelf als een kind. *"Als je begint te zeggen dat je oud bent, dan word je ook oud denk ik"*

In de Eritrese groep werd vastgesteld dat de deelnemers eigenlijk in het geheel niet geïnformeerd zijn over de oudedagsvoorzieningen in Nederland en de manier waarop de samenleving met ouderen omgaat. Hierdoor worden vluchtelingen ook niet geprikkeld om na te denken over hun eigen oude dag. De Koerden en ook de Eritreërs en Ethiopiërs stelden dat zij zich gedurende hun leven als vluchteling eigenlijk voornamelijk op (de politieke strijd in) het land van herkomst hebben georiënteerd. Bovendien hadden ze toen ze in Nederland kwamen, nooit gedacht dat ze hier langer dan een paar maanden zouden blijven. Mede door deze verwachtingen is het leven in Nederland min of meer aan hen voorbij gegaan. Toen de Ethiopische groep een bezoek bracht aan een verzorgingshuis voor Indische Nederlanders leidde dit dan ook tot een hele schok.

Een van de mannen die was meegegaan concludeerde dat hij het hele verzorgingshuis belachelijk vond. De meeste ouderen leiden daar volgens hem een volstrekt nutteloos leven. *"Ze zijn onderdelen van een machine. Als je de machines weghaalt, een gehoorapparaat, hun nieuwe heupen, hun kunstgebitten en de buisjes naar hun ingewanden, dan blijft er niets meer over. Zij zijn het niet die lang leven, maar de machines die hen ondersteunen."* Deze persoon wil zeker niet zo'n soort leven leiden in de toekomst.

Voor de Vietnamezen ligt het vraagstuk van het ouder worden enigszins anders. De gemiddelde leeftijd van deze groep ligt hoger dan die van de andere groepen. Ze hebben dan ook meer te maken met ziekte en verlies van functies. Hierdoor worden ze met hun neus gedrukt op het feit dat ze ouder worden. Een tweede, wellicht belangrijker, factor is dat er binnen de Vietnamese gemeenschap al de nodige activiteiten voor ouderen ontplooid zijn. In verschillende interviews en ook in de groepsgesprekken van de Vietnamezen wordt benadrukt dat men door de activiteiten van het Centrum voor Vietnamese Senioren, dat informatie- en discussieavonden heeft belegd, tal van uitstapjes en excursies heeft georganiseerd en het initiatief heeft genomen tot het ontwikkelen van een Vietnamese woongemeenschap, goed geïnformeerd is over de ouderenvoorzieningen in Nederland en dat men zich zeer bewust is van de vraagstukken die het ouder worden met zich mee brengt.

"Het Centrum voor Vietnamese Senioren is een club van oudere Vietnamezen. Sinds 1991 heeft dit Centrum activiteiten georganiseerd voor ouderen die in verschillende gemeenten wonen. Het punt is dat we niet voldoende financiële middelen hebben. Wat we nodig hebben is geld, we hebben genoeg initiatieven en menskracht. Het CVS heeft veel voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd over verschillende vormen van ouderenzorg, bijvoorbeeld, over woongemeenschappen, groepswonen, verzorgingshuizen, verpleeghuizen... We hebben een paar huizen bezocht. Ik denk dat we genoeg weten over deze vormen. Maar het punt is dat ze in elke gemeente een andere naam en een andere organisatievorm hebben, dat is moeilijk voor ons." Deelnemers aan de Vietnamese groepsbijeenkomst

3. Nederland als onbekend land

In de huidige politieke discussies over het asielbeleid wordt vaak de indruk gewekt dat vluchtelingen bewust voor Nederland kiezen omdat dit een aantrekkelijk en makkelijk toegankelijk land is. Voor de deelnemers aan de verkenning gaat dit beeld in ieder geval niet op. Voor hen geldt dat zij vrijwel allemaal min of meer toevallig in Nederland terecht zijn gekomen. De meesten hadden zelfs nadrukkelijk een ander land op het oog, vooral de VS worden in dit verband vaak genoemd. Sommigen hebben nog steeds geen idee waarom er indertijd, bijvoorbeeld door de UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) voor hen beslist is dat ze niet naar de VS maar naar Nederland zouden gaan. Anderen zijn eerst in een ander Europees land terecht gekomen vanwaar ze om verschillende redenen naar Nederland zijn doorgereisd. Een enkeling is in het kader van gezinshereniging naar Nederland gekomen. De tamelijk willekeurige keuze voor Nederland heeft tot gevolg gehad dat de vluchtelingen toen ze in Nederland aankwamen, eigenlijk geen idee hadden in wat voor soort samenleving ze terecht kwamen.

"Volgens mij accepteerde Nederland geen Koerdische vluchtelingen. Ik was ook niet van plan om in Nederland asiel aan te vragen. Ik wilde graag naar Zweden. Daar woonden vrienden van mij en ik wilde graag bij hen gaan wonen. Ik had over het algemeen weinig informatie over het leven in Europa. Als je in een oorlogsgebied woont, wil je alleen je leven redden en heb je weinig tijd om te kiezen." Een Koerdische man van 44 jaar.

"Ik ben vijf keer getrouwd en had zestien kinderen. Twee van hen woonden in Nederland, dus in Batanga (Filippijnen) ben ik geselecteerd om naar Nederland te komen... Nederland is het land van onze dromen. Mijn kinderen hebben ons geschreven over dit land. Dat er veel fietsen zijn, net als in Saigon en veel bloemen ook zoals in Vietnam. Maar hier is het koud en rustig. Je hebt hier avonden zonder hondengeblaf en ochtenden zonder hanengekraai. Maar wel vogels die van 's morgens vroeg tot 's avonds laat zingen." Een Vietnamese man van 76 jaar.

"Wij waren vanaf 1978 van plan om te vluchten. Mijn man heeft 6 pogingen gedaan, maar die zijn allemaal niet gelukt. Hij heeft 4 keer in de gevangenis gezeten. De laatste en de langste keer in 1980. Nadat hij een poging deed met zijn eigen boot, waarvan hij de kapitein was, is het gelukt en is hij door een Nederlands schip opgepikt. Dat is in 1981 gebeurd... Ik ben in 1986 met 4 kinderen (2 jongens en 2 meisjes) naar Nederland gegaan. Ik wist helemaal niets over Nederland. Tot dan toe ging ik nooit buiten mijn dorp, zelfs niet naar Phan Thiêt (provinciehoofdstad). Maar ik wist wel dat er blanke mensen bestaan! Ik ben op Schiphol geland in december. Het sneeuwde en ik dacht dat dat veertjes waren. Ik vroeg mijn man: "Waarom vliegen er zoveel veertjes onder de blote hemel?" Een Vietnamese vrouw van 51 jaar.

Het gevolg van de plotselinge overplanting naar een onbekend land is dat mensen hun leven eigenlijk helemaal opnieuw moeten beginnen. Veel vluchtelingen vertellen dat ze zich als een kind voelden dat alles nog moet leren begrijpen. Als je twintig of dertig jaar bent, dan lukt dat nog wel, maar mensen van vijftig of zestig jaar hebben een 'zware' culturele bagage die ze niet gemakkelijk los kunnen laten. Het is voor hen zeer moeilijk om een brug te slaan naar het nieuwe. De Nederlandse cultuur komt alleen binnen via de kinderen en kleinkinderen. De vluchtelingen die op jongere leeftijd naar Nederland zijn gekomen zijn indertijd vol goede moed begonnen aan het opbouwen van een nieuw bestaan. In de praktijk blijkt het echter niet eenvoudig om de breuk in het leven die door de vlucht ontstaan is, te helen. De jaren van het vorige leven lijken in Nederland niet mee te tellen. Diploma's worden niet erkend en in de jaren tachtig was er in Nederland een vrij hoge werkloosheid. Als gevolg hiervan zijn er slechts weinigen die een baan hebben kunnen vinden die bij hen past. Degenen die het wel gelukt is geven aan dat ze dubbel zo hard hebben moeten werken.

"De arbeidscultuur in Nederland is heel anders dan bij ons. In Irak voer je opdrachten uit. Er wordt je gezegd wat je allemaal moet doen. Hier moet je zelfstandig kunnen werken. Die zelfstandigheid is niet mogelijk eer dat je de taal goed beheerst. Om de taal goed te kunnen beheersen, dat duurt wel een aantal jaren. Je moet als buitenlander twee keer zo hard werken en beter presteren om erkend te worden. Hierdoor kom je in een groot gevecht met jezelf. Soms begin je jezelf te haten. Nederlanders zijn bereid om je te helpen voor zover je onderaan bezig bent, maar als je hoger komt en op hun niveau werkt, dan kijken ze niet meer naar je."
Een Koerdische man van 52 jaar.

4. Sociale contacten en inburgering

In de tijd dat de vluchtelingen die nu oud worden naar Nederland kwamen was er geen sprake van inburgeringcursussen of iets dergelijks. Alleen voor de Vietnamezen bestond er een speciaal opvangprogramma. Maar zelfs voor degenen die onderdeel zijn geweest van dit programma geldt dat zij vaak het gevoel hebben dat er een enorme afstand bestaat tussen henzelf en hun omgeving. Ondanks het feit dat ze erg hun best doen om de Nederlandse samenleving te begrijpen blijft het moeilijk om aan te voelen waarom de mensen zich hier zo gedragen zoals ze doen. En naarmate men ouder wordt lijkt dat wel steeds moeilijker te worden. Met name een aantal Vietnamezen geeft aan het gevoel te hebben dat er een enorme afstand bestaat tussen henzelf en hun Nederlandse omgeving.

"Ik woon onder Nederlanders en ik heb veel contact met hen (met mijn burens en met mijn schoonfamilie). Ik moet zeggen dat Nederlanders anders zijn dan wij Vietnamezen. Hier zijn twee voorbeelden:

"Ik woon al tien jaar naast mijn buurman Piet. Hij is aardig, vriendelijk en behulpzaam. We vieren samen verjaardagen en ook het Nieuwjaarsfeest. Hij is mijn beste buurman en ik beschouw hem als mijn beste vriend. Maar in december vorig jaar is hij naar Maastricht verhuisd. Hij informeerde mij hierover toen we in de achtertuin zaten. Vervolgens is hij vertrokken. Geen afscheidsfeest, geen telefoontje, geen kaartje, niks. Ik weet niet of dat een geïsoleerd geval is, of dat dat gewoonte is bij Nederlanders."

"Mijn oudste dochter is getrouwd met haar mede student. Zijn ouders wonen in dezelfde plaats als wij. Een keer per jaar, echt niet meer, ontmoeten we elkaar in de woning van mijn dochter, ter gelegenheid van de verjaardag van mijn schoonzoon. We praten met elkaar als burens, niet als familieleden. Vroeger nodigden we hen uit voor de avondmaaltijd of voor het Tet-feest, maar nooit, nooit nodigden zij ons uit om koffie of thee te drinken in hun woning."

Een Vietnamese man van 67 jaar

Hoewel het de meesten veel moeite kost, is er toch ook een aantal oudere Vietnamezen dat aangeeft zich helemaal ingeburgerd te voelen.

"We zijn actief in onze parochie. Twee dagdelen per week komen mijn vrouw en ik naar de plaatselijke kerk en blijven daar tot zes uur 's avonds. We drinken koffie en babbelen en doen wat nodig is. Gistermiddag hebben we met elkaar getuiniert (vijf Nederlandse vrouwtjes, een Antilliaanse oudere, twee Italiaanse vrouwen en wij). Ik heb twee nieuwe woorden geleerd: de anemoon en het sneeuwkllokje! Elke woensdagochtend werken we als vrijwilligers bij het maatschappelijk bureau in de wijk. We helpen allochtonen, inclusief Vietnamezen. Soms ga ik naar het stadhuis om bijzondere kosten aan te vragen. Soms helpen we gehandicapten in de buurt. Natuurlijk gaan we op zondag met de kinderen naar de mis. We blijven de hele ochtend in de kerk, praten met de christenen in de buurt over alles. De MKZ crisis⁶, dat de melk duurder wordt, de staking van het NS personeel. We vinden het heel leuk. Het is tenminste iets. We hebben het diepe gevoel dat we in ons geboorteland wonen, hier is ons vaderland. Soms vergeet ik dat ik Vietnamees ben. Mijn kinderen merken op dat ik fanatiek ben. Maar ik denk dat ik een morele plicht heb voor onze samenleving. Ieder voor zich en God voor ons allen! Ik doe mijn best naar het beeld van God " Een Vietnamese man van 68 jaar.

Net als de Vietnamezen hebben de deelnemers uit de andere groepen ook regelmatig het gevoel dat zij door Nederlanders niet begrepen worden. Hierdoor vinden ze het moeilijk om meer dan beleefdheidscontacten te onderhouden. Sommigen hebben zelfs helemaal geen zelfstandige contacten met Nederlanders. De hoogst noodzakelijke communicatie met instanties verloopt dan via de kinderen. Dit geldt met name voor een aantal vrouwen.

In de Koerdische interviews en ook in de Koerdische groeps gesprekken wordt een typering van de Nederlandse samenleving gegeven als erg individualistisch. Dat individualisme wordt soms

⁶ MKZ staat voor Mond- en Klauwzeer, een besmettelijke veeziekte

wel gewaardeerd, bijvoorbeeld in de opvoeding van de kinderen, maar wordt toch ook vaak als een bedreiging ervaren en als een fenomeen dat leidt tot isolement. In Nederland wordt je nooit op natuurlijke wijze deel van een groep.

In het Koerdische groeps gesprek gaven alle deelnemers aan dat zij het contact met Nederlanders moeilijk vinden. Hierbij speelt de taal een grote rol maar het heeft ook te maken met het Nederlandse individualisme en met het idee dat Nederlanders zich niet echt voor hen interesseren. *"Zij zullen me nooit begrijpen omdat ze geen voorstelling van mijn wereld hebben."*

Uit de afzonderlijke interviews blijkt dat een aantal Koerdische en Ethiopische en Eritrese mannen toch wel een uitgebreid netwerk van Nederlandse vrienden heeft. Sommigen zijn met een Nederlandse partner getrouwd. De Eritrese en Ethiopische mannen geven over het algemeen aan dat zij zich redelijk tevreden voelen in hun Nederlandse omgeving. Het feit dat ze gemakkelijk vrienden maken hangt onder meer samen met hun hogere opleidingsniveau en met het feit dat ze vaak als alleenstaande naar Europa zijn gekomen. Ze zijn gewend te studeren en hebben zich het Nederlands relatief gemakkelijk eigen kunnen maken. Doordat ze vaak in meerdere Europese landen hebben gewoond kunnen ze verschillende samenlevingen in Europa ook goed met elkaar vergelijken.

"In het algemeen hou ik wel van de Nederlandse manier van doen. Nederlanders zijn minder mechanisch dan hun burens (Duitsers). Ik hou wel van hun mentaliteit. Ik vind ze flexibel en ze dwingen je om na te denken." Een Ethiopische man van midden veertig.

Onder de Koerdische mannen die veel contacten met Nederlanders hebben varieert de waardering van die contacten nogal. Waar de een te kennen geeft een uitgebreide Nederlandse vriendenkring te hebben, vertelt de ander dat er toch ook bittere ervaringen zijn.

"Ik ben een Koerdische Amsterdammer geworden en ben erg betrokken bij Amsterdam. Ik ken de straatnamen, ik ken de buurten, volg het nieuws van de stad en stem bij alle verkiezingen. Toch is het niet wederzijds. Nederlanders zeggen iets te doen en doen wat anders. Voor zover je zelig en eenzaam bent heeft men medelijden met je, maar als je hoger komt word je hard tegengewerkt.
Ik ben getrouwd geweest met een Nederlandse en mijn dochter spreekt alleen Nederlands. Toch heb ik veel moeite om te zeggen dat ik geïntegreerd ben. Integratie is wederzijds en niet eenzijdig. Ik spreek heel goed Nederlands. Ik ben hier afgestudeerd en ik heb een eigen bedrijf, maar ik heb zoveel bittere ervaringen dat ik liever over Amsterdam praat dan over Nederland."
Een Koerdische man van 40 jaar.

Volgens een andere Koerdische deelnemer ontstaan vriendschappen in de westerse wereld altijd in een bepaalde context en ligt er meestal een nutsfactor aan ten grondslag: op de sportclub, als collega et cetera. De groep heeft het gevoel dat zij de Nederlandse cultuur wel begrijpen, maar dat het andersom niet geldt. Allen vinden een verkenning als deze heel nuttig omdat zo ook een keer wordt geluisterd naar *"wat wij willen in plaats van wat Nederlanders denken dat wij willen"*. Vooroordelen spelen een grote rol bij het leggen van contacten. Een aantal mensen geeft aan dat Nederlanders een stereotiep beeld hebben van moslims en buitenlanders. Er wordt overigens ook geconstateerd dat zijzelf vooroordelen hebben ten opzichte van Nederlanders.

5. Taal is de sleutel

In de tijd dat de deelnemers naar Nederland kwamen was er weinig aandacht voor het leren van de Nederlandse taal. Velen hebben zelfs ervaren dat er allerlei belemmeringen waren wanneer zij zich het Nederlands eigen wilden maken. Zo is het een aantal jaren verboden geweest om in een asielzoekerscentrum Nederlands te leren, omdat men vreesde dat de asielzoekers te veel ingeburgerd zouden raken. De vluchtelingen zelf zien het beheersen van het Nederlands als de toegangspoort tot de Nederlandse samenleving. In vrijwel alle interviews en ook in alle groepsgesprekken wordt gewezen op het belang van de taal. Een algemeen signalement is dat men vindt dat er (behalve voor degenen die hier gestudeerd hebben) ook heden ten dage nog onvoldoende mogelijkheden zijn om de taal goed te leren.

In de Koerdische groepsbijeenkomst wordt geconstateerd dat taal niet alleen een middel is om te praten, maar ook een onderdeel van de cultuur is. Juist daarom vindt de groep het erg belangrijk dat iedereen de mogelijkheid krijgt om Nederlands te leren. Een aantal mensen wijst op het belang van een speciale cursus voor ouderen. *"Taal is de sleutel. Zonder de taal gaat er geen deur voor je open, ook niet in sociale contacten"*.

"Ik heb weinig contacten met de Nederlanders. Ik heb een aantal maanden Nederlands geleerd, maar door het beleid van de gemeente moest ik stoppen met de cursus. Ik moest stoppen omdat ik een negatieve beschikking kreeg van het ministerie. Ik spreek nu heel slecht Nederlands. Als je de taal niet spreekt, kun je ook niet communiceren en geen contacten maken en ben je geen deel van de samenleving". Een Koerdische vrouw van 50 jaar.

Het is ook niet altijd gemakkelijk om Nederlands te leren. Zeker op latere leeftijd lukt dit soms gewoon niet meer. Voor de Vietnamezen geldt dat de afstand tussen hun eigen taal en het Nederlands zo groot is dat het heel erg moeilijk is om het Nederlands onder de knie te krijgen. (Het Vietnamees is een zogenaamde toontaal) Er worden vele uren geïnvesteerd in het leren van het Nederlands, terwijl het rendement relatief laag is.

"Ons gastgezin en ook andere Nederlanders hebben ons een paar keer geholpen, maar ze kunnen ons niet hun leven lang helpen. Elke week moet ik een paar brieven lezen en aanvraagformulieren invullen. Ik kan toch niet iedere keer naar mijn gastgezin gaan en hulp vragen? Nee, we moeten op eigen voeten staan, maar helaas zijn onze voeten zeer zacht." Een oudere Vietnamese man tijdens de groepsbijeenkomst.

"Ik heb geen contact met mijn burens. Ik kan alleen "hallo" zeggen en "goede dag". Ik weet ook niet of het Nederlanders zijn of Turken. Ze zijn blank, dat wel. En anderen zijn donker. Of ze Afrikanen of Surinamers zijn weet ik niet. Zondags ga ik naar de kerk, maar ik begrijp niet wat de Nederlandse priester predikt. Af en toe komt er een Vietnamese priester in de buurt en dan ben ik heel blij met zijn bijbeluitleg." Een Vietnamese vrouw van 56 jaar.

"Nederland is ons tweede vaderland, dus moeten we het Nederlands ook goed beheersen. In het begin hebben we intensieve Nederlandse lessen gevolgd. Ik ben niet zo slim als mijn vrouw, dus ik spreek het Nederlands met veel foutjes. Dan komt mijn gastvriendin naar mijn huis en geeft mij extra lessen. Maar het Nederlands is echt moeilijk. Ik leer veel en vergeet ook veel. Ik

heb een klein notitieblok waarop ik vijf woorden per dag noteer om te leren. Een Vietnamese vrouw die in de buurt woont heeft daar kritiek op en vraagt of ik tot mijn begrafenis Nederlands wil leren. Het is waar, ik wil een heel leven lang leren.” Een Vietnamese man van 68 jaar.

Een ander probleem is dat mensen wanneer ze ouder worden hun tweede taal dreigen te vergeten. Ze vallen dan, ongewild, steeds meer terug op hun oorspronkelijk taal. Een van de oudere Ethiopische vrouwen vertelt hoe haar Nederlands achteruit is gegaan. Ze heeft de grootste moeite om de naam van de straat waar ze woont uit te spreken. Dit leidt tot allerlei complicaties in taxi's en ziekenhuizen. Soms moet ze haar dochter opbellen zodat die door de telefoon de naam van de straat kan noemen. Maar haar dochter is niet altijd bereikbaar.

6. Relatie ouders-kinderen

Familiebanden en dan met name de band met de kinderen, vormen een uiterst belangrijke factor voor het persoonlijk welbevinden van oudere vluchtelingen. Dit geldt met name voor de vrouwen. Vaak vormen de kinderen de poort naar de buitenwereld. Van de kinderen wordt nadrukkelijk verwacht dat zij goede prestaties leveren en het beter zullen doen dan hun ouders. In Nederland hebben de kinderen betere kansen en die kansen dienen benut te worden. De meeste geïnterviewden hebben kinderen. Sommigen van de kinderen wonen in andere Europese landen en de VS of zijn in het land van herkomst achtergebleven. De Vietnamese geïnterviewden hebben gemiddeld 5 tot 6 kinderen. De Koerden hebben gemiddeld 2 kinderen (dit komt doordat een aantal mensen geen kinderen heeft). Het gemiddeld aantal kinderen bij de Eritrese en Ethiopische geïnterviewden ligt, eveneens doordat een aantal geen kinderen heeft, op iets minder dan 2. In de interviews geven de ouderen in eerste instantie aan dat hun relaties met de kinderen goed zijn.

"Ik ben met een van mijn zonen en zijn vrouw in 1994 gevlucht. We zijn eerst naar Jordanië gegaan. Onze reis liep van Jordanië naar Thailand-Cambodja-Singapore-Cambodja-Thailand naar Nederland... Ons verblijf in het AZC (Asielzoekers Centrum) van Alkmaar was heel goed. Mijn zoon woonde in Amsterdam en we kwamen regelmatig bij hem op bezoek... Ik heb goed contact met mijn kinderen. Mijn drie zonen wonen in Nederland. Ik zie hen regelmatig. Mijn dochters wonen in het buitenland. Ze bellen wekelijks en komen om de zoveel tijd op bezoek... Ik hoop niet dat het ooit zover met me komt dat ik afhankelijk word van anderen. Als het zo is dan wil ik graag bij mijn kinderen zijn. Ik heb genoeg vertrouwen in mijn kinderen dat ze mij op mijn oude dag zullen opvangen. Als ik dood ben wil ik graag op islamitische wijze in Koerdistan begraven worden. Als het lastig wordt voor mijn kinderen wil ik hier begraven worden... Mijn kinderen willen nog een keer terug om daar (in Koerdistan) te wonen en ik wil dicht bij mijn kinderen zijn. Laten we maar eerlijk wezen, het leven is te kort om er zo moeilijk over te gaan doen. Ik wil simpelweg dicht bij mijn kinderen zijn." Een Koerdische vrouw van 66 jaar.

Voor de enkeling die geen goede band met de kinderen heeft is het leven uiterst zwaar.

"Mijn zoon heeft twee dochttertjes, een van acht en de andere van zes. Wanneer ik hun woning bezoek voelt het echt als me ga con vit (moeder kip met kuikens). De twee meisjes zijn mooi als een schilderij, maar ze zitten stil en kijken met grote ronde ogen naar mij. Het lijkt alsof ze niet met mij willen communiceren. Ik huil in mijn hart. Dat doet echt pijn. En ook mijn schoondochter. Zij brengt mij een kop thee en gaat dan op de man zijn benen zitten, ze zwijgen allebei. Na vijf minuten heb ik het gevoel dat ik op een begraafplaats sta en ga ik weg. Ik weet niet waarom mijn zoon en zijn vader mij zo lang zo erg haten... Ik houd van cai luong (Vietnamese opera). Ik neem deel aan disco's die georganiseerd worden door Vietnamese jongens. Ik dans ook, om mijn lijden te vergeten. Soms huil ik tussen twee kopjes bier." Een Vietnamese vrouw van 61 jaar

In de loop van de interviews wordt duidelijk dat er aan het opvoeden van kinderen in een cultureel andere omgeving toch veel haken en ogen zitten. De ouderen houden vast aan de eigen tradities en normen en vinden het hun plicht om deze over te brengen op de jongere generaties. De kinderen vinden vaak dat hun ouders te star zijn en te weinig naar ze luisteren.

"Sinds ik in Hoorn woon ging ik naar Nederlandse les... Maar ik kan niet leren. Mijn hoofd is te hard, ik kan niets onthouden. Ik begrijp niet wat mijn kinderen zeggen. Ze spreken de meeste tijd Nederlands. Ik word boos, maar ze willen geen Vietnamees spreken. Mijn kinderen zijn nu Nederlanders geworden. Ik wil het niet, absoluut niet, maar ik kan me er niet mee bemoeien. Mijn twee zonen hebben lang haar als een meisje. Ik zeg "dat kan niet!". Maar ze zijn niet gehoorzaam. Ik ben machteloos." Een Vietnamese vrouw van 52 jaar.

Sommigen van de Vietnamese geïnterviewden geven aan dat de relatie met de kinderen met name goed is nu ze het huis uit zijn. Zij hebben in het verleden toch wel ervaren dat hun waarden en normen in de opvoeding soms botsen met de Nederlandse waarden en normen.

"Mijn zonen zijn ook netjes. Nette kleding, net haar. Ze kunnen wel Vietnamees spreken. Geleerde mensen zijn beleefd en gehoorzaam. We moeten eerst investeren in de opvoeding en de opleiding. Day con tu thuo con tho (men moet een boom buigen als hij jong is). Ik ben politieagent geweest dus moet er discipline zijn. Toen mijn zonen nog thuis woonden, heb ik ze af en toe geslagen." Een Vietnamese man van 67 jaar.

Deze laatste manier van opvoeden heeft een aantal Vietnamese families in het verleden in conflict gebracht met hun omgeving, zo zelfs dat de politie en de kinderbescherming er in een enkel geval aan te pas kwamen. In de Vietnamese groeps gesprekken gaven de ouderen aan dat zij deze reactie als zeer moeilijk hebben ervaren. Ze hechten sterk aan hun eigen normen en waarden en wijzen op het succes van hun kinderen als bewijs van hun juiste opstelling. Dit geldt overigens niet voor alle Vietnamezen. Sommigen spiegelen zich juist nadrukkelijk aan de Nederlandse normen en waarden en profileren zichzelf als liberale opvoeders.

De meeste Vietnamese ouderen zijn ontzettend trots op de prestaties van hun kinderen. Heel veel kinderen hebben een opleiding op HBO of universitair niveau. In elke interview wordt vermeld welke opleiding de kinderen hebben. Het welslagen van hun kinderen leidt bij veel oudere Vietnamezen tot verzoening met hun bestaan in Nederland. Wel maken sommigen zich zorgen dat het voor Vietnamese jongens erg moeilijk is om een Vietnamese vrouw te vinden. Een van de Vietnamese geïnterviewden, een vrouw die zelf Vietnamese les heeft gegeven, komt, ondanks het feit dat haar eigen kinderen een goede opleiding volgen, tot de conclusie dat het traditionele onderwijssysteem in Nederland niet geschikt is voor de multiculturele samenleving. Het stamt uit de vorige eeuw en gaat uit van één natie met één taal en één cultureel erfgoed. Maar de kinderen van vluchtelingen en immigranten spreken verscheidene

talen en hebben een andere culturele achtergrond. Zij pleit er voor om allochtone kinderen zowel in het Nederlands als in hun moedertaal les te geven.

In de andere groeps gesprekken wordt vooral benadrukt hoe moeilijk het is om kinderen op te voeden. In de Koerdische groep constateert men dat de kinderen hier betere toekomstverwachtingen hebben en meer mogelijkheden om zich te ontwikkelen dan in Irak. Maar voor iedereen betekent het leven in Nederland een botsing van culturen. De relatie met de kinderen is daarin het meest kwetsbaar. Het is moeilijk om een balans te vinden tussen aan de ene kant het doorgeven van de 'eigen taal en cultuur' en aan de andere kant de kinderen de vrijheid te geven om zich thuis te voelen in de Nederlandse samenleving. *"Opvoeden is hier vrijer en gericht op het kind als individu. Dit zijn dingen die ik wil integreren en die ik beter vind dan ons patriarchale systeem".*

De Eritreërs en Ethiopiërs maken zich van de drie groepen het meest zorgen over de toekomst van hun kinderen en hun prestaties op school. Met name in de Eritrese groepsdiscussie bleek dat er veel verwarring bestaat over de vraag wat nu de juiste opstelling is tegenover de kinderen. De opvoeding hier is zo anders dan wat men van huis uit gewend is.

"Hier doen de kinderen min of meer wat ze willen. Ze hebben geluk, en ze hebben meer kansen, maar ook meer uitdagingen en verleidingen. Er zijn veel beproevingen. Een jong persoon kan een vergissing maken die hij de rest van zijn leven betreurt. Als je te veel tussen beide komt, dan lopen ze van je weg en dan verlies je je kinderen. Mijn kinderen zijn hier niet van mij, ze zijn van zich zelf. Ik ben in een traditionele familie opgegroeid. Alles werd door mijn ouders geregeld. Ik was het kind van mijn ouders. Ik kan me geen serieus ding herinneren dat ik zonder de toestemming van mijn ouders deed. Ik stelde hun goedkeuring nooit ter discussie, zij bepaalden wat ik deed. Ik dacht ook nooit dat ik meer wist dan mijn ouders. Het is een andere tijd, het is niet te vergelijken." Een Eritrese vrouw van 48 jaar.

Iedereen kiest zijn eigen weg in de opvoeding, maar voelt zich daarover vaak erg onzeker. Moet je de kinderen nu in je eigen taal toespreken of is een keuze voor het Nederlands beter? Ook wordt geprobeerd om te analyseren wiens 'schuld' het is dat de kinderen het vaak moeilijk hebben. Zo wordt er gesteld dat de problemen met de kinderen ontstaan omdat de ouderen niet geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. *"De kinderen begrijpen de burens beter dan dat ze hun eigen ouders begrijpen."* Sommigen betreuren het dat de kinderen geen respect hebben voor hun ouders en voor ouderen in het algemeen.

Eén van de Eritrese vrouwen vindt de houding van haar dochter onacceptabel. *"Ik ging met mijn dochter naar Asmara (hoofdstad Eritrea) en ze klaagde dat er geen verzorgingshuis was daar. De vader van mijn dochter woont met haar grootmoeder in Eritrea en mijn dochter wilde dat haar grootmoeder naar een bejaardenhuis werd gezonden, terwijl mijn moeder haar vader helemaal niet tot last is"*. De dochter op haar beurt geeft te kennen dat zij vindt dat zij niet voor haar moeder hoort te zorgen maar voor haar kinderen en dat die kinderen weer voor hun eigen kinderen moeten zorgen en niet andersom.

Volgens de moeder nemen de kinderen Nederlandse opvattingen over. *"Ze denken er niet over om voor hun ouders te zorgen, maar staan wel klaar om de erfenis in ontvangst te nemen"*. Anderen benadrukken dat het probleem niet bij de kinderen ligt maar bij de ouders. *"De kinderen zijn goed, het zijn de ouders die moeten veranderen"*.

Naarmate vluchtelingen ouder worden, worden ze steeds meer afhankelijk van hun kinderen. Dit geldt met name voor die ouderen die het Nederlands niet of slecht beheersen. Ze kunnen slecht uit de voeten met de vele formulieren en brieven van officiële instanties die binnenkomen en raken meer en meer geïsoleerd van de buitenwereld. In sommige gevallen zorgen de kinderen ervoor om dicht in de buurt van hun ouders te blijven wonen om voor ze te kunnen zorgen. Dit kan echter niet altijd.

"Wij wonen nog altijd in dezelfde woning. Na vier jaar ziekte is mijn man overleden. Nu onderhoudt niemand mijn woning meer. Het behang is oud en kapot. De vloerbedekking is vies. Af en toe breekt er een ruit. Dan moet ik wachten tot mijn oudste zoon komt, die in Purmerend woont." Een Vietnamese vrouw van 56 jaar

In de landen van herkomst is het veelal de gewoonte dat de kinderen voor hun ouders zorgen. Vaak betekent dit ook dat men in hetzelfde huis of erg dicht bij elkaar woont. In Nederland kampen veel oudere vluchtelingen, zeker de alleenstaanden met grote gevoelens van afhankelijkheid en eenzaamheid. Zo is er een Ethiopische vrouw van ongeveer 60 jaar. Zij kwam elf jaar geleden naar Nederland. Haar zoon die toen in Nederland woonde, betaalde voor haar reis. Hij migreerde op zijn beurt naar Canada. De vrouw kwam samen met haar dochter naar Nederland. Haar jongere zoon die in Rusland studeerde voegde zich bij hen. In het begin leefden ze in een ROA huis in Flevoland. In 1991 verhuisden ze naar Amsterdam. In Amsterdam is de familie gesplitst. De zoon trouwde en ging in Zuidoost wonen. De dochter woont in de Pijp met haar vriend. De oudere vrouw woont alleen. Nadat de familie uit elkaar gegaan is, heeft zij

diabetes gekregen en is haar gezondheid sterk achteruit gegaan. Ze is heel erg vaak ziek. Het is voor haar omgeving duidelijk dat ze grote moeite heeft om alleen te leven.

Toch blijkt uit de interviews en de gesprekken dat veel oudere vluchtelingen er op de lange duur niet op rekenen dat de kinderen voor hen zullen zorgen. Herhaalde malen wordt er gezegd dat het voldoende is als de kinderen een opleiding volgen en carrière maken. *"Meer kunnen we en willen we niet van hen verwachten"*. Een dergelijke uitspraak wordt door deelnemers uit alle drie de groepen gedaan. In het verslag van de Koerdische bijeenkomsten wordt opgemerkt: *"Niemand verwacht dat de kinderen de zorg voor de ouders op zich nemen zoals in Koerdistan het geval is. Maar ook niemand vindt het een prettig idee om in een Nederlands bejaardenhuis terecht te komen"*. In de Ethiopische bijeenkomst wordt ter illustratie opgemerkt dat het lang niet altijd gunstig is wanneer kinderen voor hun ouders zorgen. Zo werd daar het voorbeeld genoemd van een oudere Ethiopische vrouw die met haar zoon leeft. De oude vrouw blijft vrijwel altijd binnenshuis. De zoon denkt dat hij het goed doet en dat hij zijn moeder een grote dienst bewijst. Hij realiseert zich niet hoe ellendig zijn moeder zich voelt. Ze is geïsoleerd en eenzaam. Zo iemand zou misschien beter af zijn in een verzorgingshuis denkt men in deze groep.

In de Eritrese groep zijn er verschillende personen die opmerken dat ze geen enkele steun van hun kinderen verwachten. De enige vraag die hen bezighoudt is of hun kinderen van hen zullen houden en ze hen regelmatig op zullen komen zoeken. Ook de Vietnamezen geven aan dat ze tevreden zijn als hun kinderen het hier goed doen.

"Wie kan iets zeggen over de toekomst? Mijn kinderen verkeren in een goede situatie. Ieder heeft een duidelijke en zekere toekomst. Hun leven is niet meer onstabiel. Ze weten wel wat de prijs van vrijheid en democratie is. Ik kan niets meer voor ze doen. En ik verwacht ook van hen geen zorg als ik oud word. Het zorgsysteem is hier perfect, alleen wel koud." Een Vietnamese vrouw van 52 jaar.

Hoewel in de groepsbijeenkomsten dus uitdrukkelijk gezegd wordt dat men geen zorg van de kinderen verwacht, spreekt uit een aantal interviews toch een ander beeld. De geïnterviewden zijn zelf opgevoed met de verwachting dat ouderen bij hun kinderen gaan wonen of dat een van de kinderen ongetrouwd blijft om voor hen te zorgen.

"In sommige families houden ze het laatste kind thuis om de ouderen te helpen. Normaal gesproken trouwen de kinderen en leven ze op zichzelf met de families die ze gevormd hebben. Maar één kind, het jongste, blijft bij de ouders. Het huis van de ouders wordt door de jongste zoon geërfd. Aan dit privilege is de verantwoordelijkheid voor de zorg voor de ouders gekoppeld. Als het lot om voor de ouders te zorgen een meisje treft, dan blijft ze bij haar ouders wonen en trouwt niet. De jongen die achterblijft kan als hij op de leeftijd komt, wel trouwen." Een Eritrese man van 46 jaar.

In hun toekomstbeelden zien de oudere vluchtelingen zichzelf op hun beurt wel degelijk bij familie of kinderen wonen of in ieder geval gedeeltelijk door hen verzorgd worden. Dit hangt ook samen met het feit dat ze nauwelijks andere beelden hebben om uit te putten.

De relatie met aanwezige kleinkinderen kent zijn eigen dimensies. Voor de oudere vluchtelingen is het vaak moeilijk om te moeten constateren dat ze nauwelijks met hun kleinkinderen kunnen communiceren. Ze maken zich daarbij ook zorgen over de opvoeding. In een enkel geval barst er een strijd los tussen grootouders en ouders over de vraag welke taal de kleinkinderen moeten spreken. Voor de grootouders zijn de kleinkinderen ook de hoop voor de toekomst. In de Vietnamese interviews vertelt een man hoe zijn kleinzoon van zes elke dag na school naar hem toekomt.

"Ik houd van to tom (een traditioneel kaartspel) spelen, maar er zijn hier niet genoeg spelers. Dus ben ik heel triest. Mijn enige vorm van vrijetijdsbesteding is het spelen met mijn kleine jongen. Hij is al zes jaar oud. Na school komt hij bij me. We spreken Vietnamees, we wandelen in de buurt en in het recreatiebos. Dat is ook de reden waarom mijn kleinkind achter loopt bij zijn klas. Zijn Nederlands scoort laag. Zijn ouders willen wel dat hij extra lessen krijgt, maar mijn vrouw en ik willen dat echt niet. Het is heel erg vervelend als grootouders niet met hun kleinkinderen kunnen converseren. Ik heb dat in de buurt gezien en ik zie ook grootouders huilen. Dat is de oorzaak van onze permanente conflicten" Een Vietnamese man van 76 jaar.

Sommige oudere vluchtelingen in Nederland dragen zelf de (financiële) verantwoordelijkheid voor hun ouders. Een Vietnamese vrouw heeft een moeder van 83 jaar die in Frankrijk woont. Een ander heeft een moeder van boven de tachtig in Nederland. Voor deze mensen hopen zij dat de woongemeenschap in Hoorn eerder gisteren dan vandaag gerealiseerd wordt. Een Koerdische man geeft aan dat het onderhouden van zijn familie in Irak een zware taak is.

"Ik ben de enige die in Europa woont van mijn gezin. Mijn familie woont niet meer in onze geboortestad Kirkoek. Omdat zij Koerden zijn, zijn ze gedeporteerd uit Kirkoek en zijn ze vluchtelingen in andere Koerdische steden geworden. Mijn vader heeft drie jaar in de gevangenis doorgebracht vanwege mijn vlucht naar Nederland. Mijn vader heeft alles verloren en heeft geen werk. Het is mijn morele plicht om hen te onderhouden. Misschien is dit ook de reden waarom ik niet wil trouwen. Als ik trouw kan ik mijn familie niet meer onderhouden. Dat is onmogelijk." Een Koerdische man van 44 jaar.

7. Relaties binnen de eigen groep

Het onderhouden van contacten met mensen uit de eigen etnische groep wordt door de meeste vluchtelingen als van levensbelang gezien. De vluchtelingengemeenschappen in Nederland zijn echter relatief klein. Vaak wonen de leden van zo'n gemeenschap verspreid over het land. Hierdoor is het in de praktijk (mede door de kosten van het reizen) soms moeilijk om intensieve relaties met elkaar te onderhouden.

"Ik ben actief in culturele activiteiten. Mijn dochters zijn zangeressen. We kunnen een koor organiseren. Ik was van plan bij verschillende activiteiten in de buurt op te treden voor Vietnamezen. Behalve mijn familie zouden ook anderen tijdelijk meespelen. Na een korte periode bleef alleen mijn familie over. Het heeft ook te maken met het financiële probleem. Het kost erg veel, kostuums, instrumenten, geluidsapparatuur etc." Een Vietnamese man van 62 jaar.

Ook wordt de kwaliteit van de relaties als anders dan in het thuisland ervaren. Binnen de Koerdische groep wordt er op gewezen dat het onderhouden van sociale contacten hier heel anders verloopt doordat men hier veel meer op zich zelf leeft en ook omdat de kosten van reizen lang niet door iedereen zijn op te brengen. Omdat de gemeenschap zo klein is en men weinig aansluiting vindt bij Nederlanders, onderhouden mensen hier soms relaties met mensen die ze in hun eigen land niet direct als hun vrienden zouden kiezen. Het onderlinge contact krijgt daardoor iets geforceerds. Wat verder opvalt is dat in de contacten politieke overtuigingen een ontzettend grote rol spelen

Ook in de Eritrese groep ervaart men dat de kwaliteit van de contacten in Nederland anders is dan in Eritrea. De contacten verlopen veel geplander. Voor degenen die betrokken zijn bij het organiseren van bijeenkomsten heeft dit niet alleen negatieve gevolgen. Een oudere uit Flevoland merkte tijdens de bijeenkomst op dat het aantal deelnemers aan bijeenkomsten en vergaderingen bijzonder hoog ligt en dat de vergaderingen zeer serieus worden genomen. De Eritreërs die verspreid over Flevoland wonen ondersteunen elkaar zoveel ze kunnen! In de Eritrese en Ethiopische gemeenschappen spelen bruiloften een belangrijke rol als sociaal ontmoetingspunt. Per bruiloft komen er dikwijls meer dan 200 gasten en elke bruiloft is een gelegenheid om gasten voor een komende bruiloft uit te nodigen.

De meeste geïnterviewden geven aan dat zij zich actief inzetten voor hun eigen gemeenschap. Voor sommigen is dit de hoofdtaak in hun leven. Een enkeling geeft aan op den duur teleurgesteld te zijn geraakt in de waardering die er vanuit de gemeenschappen zelf en vanuit de Nederlandse omgeving is voor dit werk. Naarmate men ouder wordt, wordt het steeds moeilijker om de energie op te brengen om belangeloos zo veel tijd en energie te investeren.

Al met al kan geconstateerd worden dat veel oudere vluchtelingen zich, doordat ze hun vaak dramatische levensloop met weinig mensen kunnen delen, doordat de kinderen op een gegeven moment het huis verlaten en soms van hen vervreemden en omdat de leden van hun eigen gemeenschap vaak verspreid over Nederland wonen, erg eenzaam voelen. Een eenzaamheid die met de jaren toeneemt. Ook voor de oudere vluchtelingen die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen geldt dat zij relatief eenzaam zijn. Zij beschikken nauwelijks over eigen netwerken en zijn volstrekt afhankelijk van hun familie. Hun kleinkinderen zijn sterk vernederlandst en kunnen de taal van de ouderen niet verstaan. Vaak ontstaan er allerlei spanningen binnen de gezinnen omdat de ouderen in hun hart de kinderen de schuld geven van het feit dat ze uit hun vertrouwde omgeving zijn weggerukt.

In de Vietnamese groepsbijeenkomst en ook in de interviews met oudere Vietnamezen wordt duidelijk dat de meesten van onderling contact opbloeien. De taal speelt daarin een belangrijke rol. Niet voor niets verwoorden veel Vietnamezen hun droom van een woongemeenschap vanuit het idee dat ze dan de hele dag Vietnamees met elkaar kunnen spreken.

"Ik wacht op de woongemeenschap voor Vietnamese ouderen die men in Hoorn laat bouwen. Ik hoop dat mijn droom van een woning daar uitkomt. Ik heb gehoord dat daar ook een systeem van Vietnamese radio komt. Dat is prima. Dan kan ik de hele dag lang Vietnamees praten." Een Vietnamese vrouw van 56 jaar.

Het feit dat de Vietnamese gemeenschap in Nederland in politiek opzicht tamelijk homogeen is, vergemakkelijkt het streven naar een gemeenschappelijk centrum voor ouderen. De Koerdische en ook de Eritrese en Ethiopische gemeenschappen daarentegen zijn (politiek) erg verdeeld. Hierdoor worden eventuele initiatieven vaak met argusogen bekeken en heeft men al snel het idee *"als die en die er achter zitten, dan kan het niks worden"*.

Wat ook de achtergrond is, het wordt door alle groepen als een sterk gemis ervaren dat er zo weinig mogelijkheden zijn om elkaar op ongedwongen wijze in een vertrouwde omgeving te ontmoeten. De gemeenschappen kennen nauwelijks een eigen infrastructuur in de zin van koffiehuisen, clubhuisen etc. In de Koerdische groep is herhaalde malen aangegeven dat men sterke behoefte heeft aan een eigen Koerdisch centrum voor ouderen. Een dergelijk centrum zou een sociale functie (het verzorgen van sociale activiteiten, dagjes uit en de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten) en een informerende functie moeten hebben.

"Alle Koerdische maatschappelijke organisaties hebben politieke betrokkenheid. Tot nu toe is er geen Koerdische neutrale en bekwame maatschappelijke organisatie die het belang van mensen zoals ik kan behartigen... Hiermee bedoel ik een cultureel centrum met veel professionele voorzieningen voor de Koerdische gemeenschap in Nederland. Dat centrum moet functioneren als een brug tussen de Koerden en de Nederlandse samenleving. Het is wel belangrijk dat we voorlichting krijgen in eigen taal over diverse aspecten van de Nederlandse samenleving... Helaas als gemeenschap beschikken wij niet over zo'n organisatie. Ik weet niet of dat eigen schuld is of dat dat komt door de Nederlandse regering die geen aandacht besteedt aan de Koerdische gemeenschap." Een Koerdische vrouw van 50 jaar.

De politieke verhoudingen in de landen van herkomst spelen ook binnen de Ethiopische en Eritrese gemeenschappen een grote rol. In de Eritrese gemeenschap is de greep van de politieke partij van Eritrea tamelijk sterk (Eritrea is een éénpartijstaat waar de vroegere onafhankelijkheidsbeweging nu aan de macht is). Tijdens de Eritrese groepsbijeenkomsten werd de nodige tijd besteed aan de discussie of `de positie van oudere vluchtelingen ´ een

politiek goedgekeurd onderwerp is. Toen deze barrière eenmaal geslecht was gaf ook deze groep aan grote behoefte te hebben aan mogelijkheden tot ontmoeting en voorlichting.

8. Godsdienstiger met het ouder worden

Godsdienst is voor veel vluchtelingen erg belangrijk. In de samenlevingen waar zij vandaan komen speelt godsdienst een belangrijke rol in de opvoeding en in alle aspecten van het dagelijks leven. Veel gesprekspartners merken op dat het belang van godsdienst in hun leven toeneemt naarmate ze ouder worden. Dit heeft enerzijds te maken met het proces van ouder worden op zich waarbij het naderen van de levensavond allerlei vragen oproept over het hiernamaals, en anderzijds met het leven als vreemdeling in een land waarin je je slechts gedeeltelijk thuis kunt voelen.

Koerdische moslims

De meeste Irakese Koerden zijn moslims, zowel soennitisch als shiitisch. Een van de geïnterviewde Koerdische vrouwen stelt dat de eeuwenlange strijd van de Koerden voor een eigen nationale identiteit sterke invloed heeft gehad op hun godsdienstbeleving. Zij omschrijft de Koerden als weinig fanatieke moslims. *"Ze vechten nog steeds om erkend te worden als een apart volk en wensen niet verloren te gaan in de grote moslimwereld van het Midden-Oosten."* In de meeste interviews met de Koerden wordt weinig ingegaan op de betekenis van de godsdienst. De paar mannen en vrouwen die hier wel een opmerking over maken stellen dat ze hun geloof vrij individueel beleven. Het lezen van godsdienstige boeken speelt daarbij een belangrijke rol. *"Ik ben heel vaak alleen thuis. Ik volg graag het nieuws uit het Midden-Oosten en lees graag godsdienstige boeken."*

Katholieke en Boeddhistische Vietnamezen

Een flink aantal oudere Vietnamezen in Nederland is katholiek. Katholieken werden en worden in Vietnam door het communistische regiem onderdrukt. Een ander deel is boeddhist. Er is volgens de Vietnamezen die hier wonen in Vietnam absoluut geen sprake van godsdienstvrijheid. Voor veel christelijke Vietnamezen vormde het gebrek aan mogelijkheden om hun godsdienst uit te oefenen een van de redenen om uit Vietnam te vluchten, maar ook boeddhisten hadden het niet gemakkelijk. In Nederland hebben de boeddhistische Vietnamezen inmiddels een eigen tempel gebouwd.

"En als boeddhisten hebben wij heel hard gewerkt voor de opbouw van onze (eerste) boeddhistische tempel in Nederland, in Nederhorst den Berg. Ieder weekend gingen we daarheen om còng qua (gratis bijdrage aan de opbouw van een tempel, zowel in de vorm van geld als in de vorm van werk) te werken." Een Vietnamese vrouw van 52 jaar.

In Nederland biedt het geloof de Vietnamezen houvast bij het opbouwen van een nieuw bestaan en steun in de uren van eenzaamheid.

"Sommige eerste maanden in Nederland waren heel triest. Ik miste mijn vrouw en mijn kinderen, in het bijzonder mijn twee oudste kinderen van mijn eerste echtgenote. Ik wilde niet eten. De priester H. kwam bij mij en gaf nieuwe zin aan mijn leven. Hij sprak Frans met mij en spoorde me aan. Stap voor stap ben ik begonnen om andere Vietnamese christenen te helpen met hun godsdienstige activiteiten. We hebben een eigen parochie georganiseerd en een Vietnamese priester uit White Head Camp in Hongkong naar Nederland gehaald. Dat was het begin van onze christelijke gemeenschap in Nederland. Ik ben naar de stad A. verhuisd, want daar woont de priester K. Tot nu toe is hij ook mijn 'peetvader', de priester van mijn gezin. En door hem heb ik contact met Nederlandse geloofsgenoten. God verbindt ons met elkaar. God helpt ons". Een Vietnamese man van 77 jaar.

Ethiopische en Eritrese kopten, christelijke sekteleiden en moslims

In Eritrea en Ethiopië komen veel verschillende geloofsvormen voor. Er is de eeuwenoude koptische kerk, er zijn protestantse en katholieke kerken, diverse christelijke sektes en er zijn moslims. De koptische kerk is een van de oudste christelijke kerken in de wereld en toont een aantal overeenkomsten met de andere orthodoxe kerken, zoals de Syrisch orthodoxe kerk.

"Ik ben een orthodox christen. Net als iedereen. Ik volg wat de priesters zeggen dat we moeten doen. Wij bestuderen de bijbel niet zoals de protestanten. De priesters voeren de ceremonies uit in het Geez (een oude Semitische taal die niet meer gesproken wordt). De meeste mensen begrijpen die taal niet, maar ze gehoorzamen de priesters. Uiteindelijk, God is een mysterie dat je niet begrijpt. In Asmara zijn er zoveel kerken dat je een zekere nabijheid tot God voelt. Daar open je je hart voor God en bidt voor zijn genade en bemiddeling van de heiligen. Je ontmoet er vrienden. We hebben verenigingen van Maria, Sint Gabriël en talloze andere heiligen. Er zijn zoveel verenigingen dat je het er druk mee hebt. De geboortedag van je beschermheilige of engel wordt niet alleen op zijn geboortedag of zijn openbaringsdag gevierd, maar elke maand.

Maryam (Maria) bijvoorbeeld wordt elk jaar op dertig november gevierd, maar ook elke dertigste van elke maand die naar haar genoemd is. De leden van de 'mahbar' (vereniging), op hun beurt feesten elke maand. We hebben erg veel heiligen. Je bezoekt ook je vrienden als zij hun beschermheiligen vieren, niet alleen die van jouw mahbar". Een Eritrese vrouw van 48 jaar.

In de koptische kerk is er ook een periode van vasten waarin er geen melkproducten mogen worden gegeten. Met name Eritrese en Ethiopische vrouwen proberen om zich ook in Nederland aan deze vastenperiode te houden. Veel kopten in Nederland bezoeken niet alleen de koptische kerk, maar ook andere kerken, zoals de katholieke en de protestantse en de Egyptisch- en Syrisch orthodoxe kerken.

De Ethiopische en Eritrese geïnterviewden vertellen dat het in hun landen vanzelfsprekend is dat ouderen zich steeds meer met het geloof bezighouden en iedere dag naar de kerk of naar de moskee gaan.

De leden van de verschillende christelijke sekten hebben het in Nederland niet eenvoudig om hun godsdienst te beleven. Meestal komen deze alleen in het land van herkomst bijeen. Ook hebben sommige sekten te lijden onder de vijandelijkheden tussen Eritrea en Ethiopië. Een van de oudere Eritrese vrouwen is lid van de organisatie 'Redder van de Wereld'. Deze sekte komt sinds het uitbreken van de oorlog niet meer bijeen. De leden waren zowel Ethiopisch (voornamelijk Tegray) als Eritrees. Zij zei daarover:

"Hoe kan je bijeenkomen als je weet dat mensen betalen voor jouw vernietiging? Ze willen onze haven innemen, maar God is gezien aan het Assab front, terwijl hij met een witte vlag zwaaide en vocht aan de zijde van de Eritreërs. God kiest ook partij!"⁷

9. Ervaringen met de zorg in Nederland

De mensen die deel hebben genomen aan de gesprekken hebben op verschillende manieren te maken gehad met de manier waarop de zorg in Nederland georganiseerd en uitgeoefend wordt. Dit betreft vooral ervaringen met huisartsen, ziekenhuiszorg en in een aantal gevallen ook met thuiszorg. In de Vietnamese groep, waar de meeste deelnemers een gemiddeld hogere leeftijd

⁷ Eritreërs en Ethiopiërs in Europa en de VS dragen door middel van belastingen en contributies bij aan de financiering van de oorlogsactiviteiten.

hebben dan in de andere groepen is veel ervaring met ziekenhuizen. Sommigen zijn zeer tevreden met de goede kwaliteit, anderen ervaren de ziekenhuisomgeving als een directe bedreiging. Ook binnen de Koerdische groep wordt gerefereerd aan ervaringen met het ziekenhuis.

"Mijn man was vier jaar ziek. Hij heeft lange tijd in het ziekenhuis achter het station gelegen. Dat was een moeilijke tijd voor hem en voor mij ook. We konden niet communiceren met zusters en artsen. Mijn kinderen werkten als tolk. God helpt mij. Ik ben niet ziek, ik heb ook geen hoofdpijn of rugpijn! Maar ik ben bang voor het ziekenhuis. Met andere ouderen ben ik naar een paar verpleeghuizen en verzorgingshuizen gegaan. Die bezoeken zijn georganiseerd door 't Centrum voor Vietnamese Senioren. De zorg lijkt daar prima, maar... wat kan ik doen met mijn taalbarrière? En ook de gerechten. Mijn man kan geen aardappels eten, ik ook niet. Hij verlangt rijst, ik ook. Ik eet liever rijst met vissaus dan de meeste lekkere Nederlandse gerechten." Een Vietnamese vrouw van 56 jaar ⁸

"Ik ben ziekelijk en ken alle specialisten in de buurt. Ik heb in verschillende ziekenhuizen gelegen. Het Nederlandse zorgsysteem is geen geheim voor me. Ik heb geen klachten over de gerechten of de zorg in het ziekenhuis of ouderenhuis. Maar mijn vrouw is bang voor aardappels en puree. Ze hoopt dat onze jongste dochter die al vijftwintig jaar oud is en nog niet getrouwd, Vietnamese gerechten kan leveren als ze in het ziekenhuis moet liggen. Mijn vrouw heeft geen problemen met de taal. Ze werkt vaak als vrijwillige tolk voor Vietnamese mensen in de buurt." Een Vietnamese man van 67 jaar.

"Op de nacht van 23 augustus 1998 heb ik een hersenbloeding gehad, na zes maanden in het ziekenhuis en het revalidatiecentrum heb ik nog steeds een handicap, ik ben links wat verlamd. Maar ik heb mijn best gedaan om niet nutteloos te zijn... Door mijn ongeval weet ik hoe effectief het systeem van zorgvoorzieningen in Nederland is. Dat is ongelooflijk, dat is prima..., maar wel koud." Een Vietnamese vrouw van 52 jaar.

⁸ Rijst met vissaus is het dagelijks menu van arme mensen in Vietnam. De provincie Phan thiêt, waar deze mevrouw vandaan komt is beroemd om zijn lekkere vissaus.

"De gezondheidszorg is heel goed hier. Zeven maanden geleden kreeg ik van de specialist te horen dat ik kanker heb. Ik ben opgenomen en geopereerd. Tijdens mijn verblijf in het ziekenhuis ben ik heel goed verzorgd. Ik ben nog steeds onder behandeling, chemokuur. Door de kuur ben ik heel zwak. Ik heb bij de COA (Centraal orgaan Opvang Asielzoekers) naar een woning op de begane grond gevraagd. Helaas kreeg ik geen antwoord. Misschien wachten zij op mijn overlijdensbericht." Een Koerdische vrouw van 50 jaar.

De ervaringen met huisartsen en met de thuiszorg zijn veel negatiever. In de Koerdische groep is een rij knelpunten met betrekking tot de zorg geformuleerd die vooral betrekking heeft op de ervaringen met huisartsen. Er wordt volgens de Koerdische groep in Nederland een groot onderscheid gemaakt tussen mensen die in het ziekenfonds zitten en mensen die particulier verzekerd zijn. Als ziekenfondspatiënt wordt je, naar de ervaring van de deelnemers, niet direct geholpen. De Koerden vinden ook dat er niet genoeg informatie is over de verschillende instanties en de rechten en plichten die men heeft. Er is veel onduidelijkheid over procedures. Men is afhankelijk van de (on)wil van de huisarts. De communicatie met de medische wereld verloopt moeizaam vinden de deelnemers aan de groepsgesprekken. De taal vormt hierin vaak een hindernis. Alle deelnemers aan de Koerdische bijeenkomsten zeggen dat ze niet serieus genomen worden met hun klachten en dat klachten meestal afgedaan worden als psychosomatisch. *"Meestal worden we met wat paracetamol of een slaatablet naar huis gestuurd"*. Artsen handelen meestal als het te laat is, of voorbij een acceptabele grens. De deelnemers erkennen dat sommige klachten terug te voeren zijn op het vluchtelingenschap en heimwee, maar dat vindt niemand een excuus voor de onwil van artsen om te luisteren naar klachten.

Over de thuiszorg zeggen de Vietnamezen, dat deze weliswaar gratis is en dat de mensen niet met de hulpen hoeven af te rekenen, maar dat ze hun werk ook niet zo goed doen als de mensen verwachten. Ze maken niet netjes schoon en de kleine reparaties worden niet mooi verricht. Een man vertelde dat hij in zijn huis in Leeuwarden binnen een jaar tijd tien verschillende thuiszorgmedewerkers had gezien. Hij weet niet waarom er zo veel gewisseld wordt in korte tijd. Wat verder ook een probleem is, is dat iedere schoonmaakster een ander soort drankje wil. *"Dit meisje wil cola, die vrouw wil koffie. Wij hebben alleen thee, dat drinken ze niet."*

"Een keer maakt ze de keuken schoon. Ik vind dat het niet schoon genoeg is. Ik zeg: "dat is niet mooi schoon". Ze antwoordt: "Wilt u het schoner hebben, dan doet u het zelf maar."

"Een keer per maand komt er een tuinier bij ons, maar hij maakt alle rozen kapot. Hij geeft te veel water. Na twee maanden moet ik stoppen met thuiszorg voor de tuin".

"De thuiszorg komt twee keer per week bij mij, ze doet wat ze wil. Een keer heb ik met gebarentaal gezegd dat ik het plafond wil laten schoonmaken. Ze zegt dat dat niet haar taak is. Zij werkt heel snel en natuurlijk niet schoon, na haar vertrek moet mijn vrouw weer schoonmaken."

Fragmenten over het functioneren van de thuiszorg uit de Vietnamese groepsbijeenkomsten.

Omdat de vluchtelingengemeenschappen vaak klein zijn en de mensen verspreid wonen is het soms moeilijk om onderlinge hulp te bieden. Daarbij komt dat het vraagstuk van ouder worden en zorg behoeven voor de meeste gemeenschappen tamelijk nieuw is. Er zijn nauwelijks structuren om de onderlinge hulp te kunnen organiseren.

"Toen mijn vrouw in 1988 een hersentumor kreeg, werd zij geopereerd en door de operatie is zij voorgoed half verlamd geraakt. De enige instantie die mij kon helpen met twee kinderen en een volledige baan, was de thuiszorg. Thuiszorg is een waardeloze organisatie. Begrijp me niet verkeerd, ik bedoel de medewerkers niet, maar hun systeem is werkelijk waardeloos. Ik kan je een voorbeeld geven:

Een keer kwam een medewerkster van de thuiszorg om mijn vrouw te verschonen. Zij zei direct dat ze alleen een kwartier de tijd heeft, omdat ze een andere klant ook moet verschonen. Ik heb het voor haar uitgelegd dat mijn vrouw verlamd is en alleen al het klaarmaken voor de badkamer duurt een kwartier. Uiteindelijk heb ik haar gezegd dat ze weg moest. Ik heb zelf mijn vrouw verschoond. Ik zat machteloos tussen mijn werk, mijn twee kinderen en mijn half verlamde vrouw. Godzijdank heeft een Nederlandse moeder hulp aangeboden. Zij heeft heel lang mijn kinderen opgevangen. Ik zal haar nooit vergeten voor haar grote humanitaire werk. Als we een Koerdische organisatie hadden, was het zeker anders verlopen. Ik kon dan via die organisatie beter communiceren met mijn eigen gemeenschap en had eventueel ook van hen hulp kunnen krijgen." Een Koerdische man van 52 jaar.

In de Koerdische groep is een aantal suggesties gedaan om tot een betere communicatie met het medisch circuit te komen. Een van die suggesties betreft het tot stand komen van een eigen (Koerdische) organisatie voor ouderen die verschillende functies heeft. Een sociale functie en een informerende en voorlichtende functie. Ook wordt geconstateerd dat de behoefte aan artsen die men in de eigen taal kan aanspreken erg groot is. Er is een redelijk aantal Koerden werkzaam in de medische wereld. De suggestie is om een inventarisatie van deze mensen te maken en een soort hulplijn in te stellen, of een mogelijkheid om met hen via een centraal punt in contact te komen. Daarvoor is natuurlijk wel geld nodig. Omdat vluchtelingen soms te maken hebben met specifieke klachten of vroegtijdige veroudering als gevolg van bijvoorbeeld traumatische ervaringen, stelt de Koerdische groep voor om voor hen een verplichte jaarlijkse algemene controle in te voeren, met het oog op preventie.

10. Opties voor de toekomst

De discussie over de toekomst wordt binnen de drie gemeenschappen langs verschillende wegen gevoerd. De wens en de mogelijkheden om terug te keren naar het land van herkomst vormen in dit kader belangrijke gespreksonderwerpen. Per groep, maar ook per individu leven op dit punt verschillende beelden en verwachtingen. Van de Koerdische mensen is er eigenlijk niemand die verwacht terug te zullen keren. Zij hebben weinig geloof meer dat er op korte termijn veranderingen in de politieke situatie in Irak zullen optreden. *"Waar hebben we het eigenlijk over, Koerdistan is niet eens een land"*. Bovendien hebben de meeste Koerden nog weinig directe familie in Irak wonen en willen ze hun kinderen hier niet achterlaten. Dit wil echter niet zeggen dat ze niet van terugkeer dromen: *"Hoe ouder je wordt, des te meer heimwee je krijgt. Je wilt in je eigen land sterven. Dit is een droombeeld; de realiteit kan heel anders zijn en waarschijnlijk komen je verwachtingen niet uit."*

Iedereen vindt het belangrijk om contact met Irak te houden en de mogelijkheid te hebben om daar voor een korte periode naar toe te reizen. Een andere optie die door de Koerden naar voren wordt geschoven is het met behoud van AOW terugkeren, maar dan zou er wel de mogelijkheid moeten blijven bestaan om gebruik te maken van de Nederlandse gezondheidszorg. Of dit ooit zal kunnen hangt sterk samen af van de toekomstige ontwikkelingen in Irak.

"Ten eerste ben ik ziek, ik moet mijn hele leven medicijnen gebruiken, dat kan ik niet in mijn land... Ouderdom is een fase in het leven zoals de kindertijd, maar helaas is het de laatste fase. Ik zou heel graag willen teruggaan na mijn pensioen, als het politiek rustig is. Ik weet zeker dat het nooit politiek rustig wordt. Ik denk dat ik hier in Nederland in een bejaardentehuis zal eindigen. Dat vind ik het ergste in mijn leven. Dit is eigenlijk het lot van ons allemaal. Wij Koerden hebben geen land en geen identiteit in de wereld." Een Koerdische man van 52 jaar.

"Mocht het politieke klimaat goed zijn en als de economie zich herstelt en er zijn genoeg bejaardentehuizen open, dan ga ik wel terug, anders niet. Ik blijf gewoon hier oud worden, met een stel Koerdische vrienden luisterend naar muziek en dansend oud worden." Een Koerdische man van 44 jaar.

Ook de Vietnamezen hebben weinig verwachting dat zij naar hun land zullen terugkeren. Het gebrek aan familieleden daar en de geringe hoop op veranderingen in de politieke situatie zijn de voornaamste redenen die worden opgegeven.

"Mijn vrouw is twee jaar geleden naar Vietnam gegaan. Ze is twee weken eerder teruggekomen dan we verwachtten. De wijkpolitie kwam haar daar dagelijks bezoeken. Zij stelden vragen over alle onderwerpen, van het huis waarin wij wonen tot de prijs van de rijst in Den Bosch. Elke keer duurt het een uurtje of anderhalf uur. 's Nachts had mijn vrouw het gevoel dat er iemand loerde door de spleetjes in de deuren." Een Vietnamese man van 67 jaar

Bij nadere beschouwing koesteren ook de Vietnamese ouderen zo hun dromen en hebben zij ergens de hoop dat de situatie zal veranderen.

"Het klimaat in Vietnam is ideaal. Daar zijn we niet meer ziek. In de toekomst als het communistisch regime valt, willen we teruggaan, maar wat zijn de financiële voorwaarden voor terugkeer? Het ideaal is in Vietnam in de winterperiode en in Nederland in de zomerperiode. In Vietnam hebben we het gevoel dat we als vissen in het water zijn. Een leunstoel is genoeg om een hele nacht te kunnen slapen, geen winterjas meer, geen verwarmingssysteem. Sommigen hebben ook familieleden in Vietnam. Ze kunnen ons laten logeren, niet voor een nacht, maar voor een paar maanden. Een uitdrukking zegt An het nhieu, o het bao nhieu (het eten kost veel, het wonen kost weinig). Het punt is een vergunning voor lange tijd. Tot nu toe, kunnen we tot drie maanden officieel in Vietnam blijven. Kan die regel niet flexibeler worden?"
Fragment uit de groepsdiscussie van Vietnamezen.

In de afzonderlijke interviews schemert het verlangen naar Vietnam tussen de regels door:

"Onze financiële en materiële situatie is goed, onze toekomst is gegarandeerd. Ik dank dit land zeer, zowel de autochtonen als de allochtonen. Maar ik voel dit nooit als mijn vaderland. Mijn tweede vaderland is het wel, maar mijn vaderland nooit. Ik ben genaturaliseerd in 1985 en van dat jaar tot nu toe, heb ik nooit gezegd dat ik Nederlandse ben. Op papier ben ik Nederlandse, maar werkelijk ben ik altijd een Vietnamese. Ik heb het gevoel dat ik altijd een buitenlandse ben in dit land. Waarom? Ik weet het niet, maar zo is dat. Mijn begraafplaats is in mijn dorp in Phan Thiêt, maar absoluut niet hier in het koud en nat." Een Vietnamese vrouw van 52 jaar

Binnen de Ethiopische en Eritrese gemeenschappen is terugkeer een zeer belangrijk gespreksonderwerp.

"In de Ethiopische samenleving zijn de kinderen verantwoordelijk voor hun ouders. Je kinderen zijn je verzekering. Hier leunen we niet op onze kinderen. De kinderen hebben ook niet het idee dat zij verantwoordelijk zijn voor hun ouders. Dus je moet zelf organiseren hoe je omgaat met het ouder worden. Ik heb niet veel gespaard. Mijn AOW zal geen 100% zijn en mijn pensioen zal heel erg klein zijn, omdat ik tot nu toe maar drie jaar gewerkt heb. Maar velen van ons realiseren zich niet dat wij de armste gepensioneerden zullen zijn. Dus idealiter zou het de voorkeur verdienen om terug te gaan naar ons land, zelfs met een kleine uitkering. Dat is ook goedkoper voor de regering als de ouderen teruggaan en hun laatste jaren in hun landen doorbrengen. Maar natuurlijk vraagt dit om coördinatie met de Ethiopische regering om zo iets te faciliteren." Een Ethiopische man van ongeveer 56 jaar.

De denkbeelden over remigratie van de deelnemers aan de Ethiopische bijeenkomst lopen nogal uiteen. Een man, die zich het afgelopen jaar bekeerd heeft tot een van de christelijke sekten, wil het liefst meteen terug. Hij wil graag te midden van zijn mensen verkeren en hen de weg naar verlossing tonen (hij was vroeger ernstig verslaafd aan drugs).

Een ander, een vrouw zegt dat zij het liefst een tweede huis in Ethiopië zou willen hebben en haar twee dochters zo nu en dan zou willen bezoeken. Ze kan zich niet voorstellen dat ze permanent bij haar dochters zou wonen. Ze wil graag een tweede huis daar, zodat ze er heen kan gaan wanneer het haar uitkomt. Door haar recente bezoeken aan Ethiopië heeft ze zich gerealiseerd dat ze zich daar te weinig thuis voelt om zich permanent te kunnen vestigen. De vriendinnen uit haar kindertijd zijn hele oude vrouwen geworden en ze denken op een andere manier. *"Zij zijn huisvrouwen, terwijl ik hier consultant ben. De paar oude vriendinnen die secretaresse geworden zijn, bezien de wereld toch vanuit een ander perspectief. Ik voelde me daar soms een buitenstaander. Ik voelde me gauw erg eenzaam. Mijn vriendinnen zijn eigenlijk die Ethiopische vrouwen die in Nederland leven. Ik heb ook niet het gevoel dat de Nederlanders me accepteren als een van hen, maar dat is een ander verhaal."* Een andere vrouw benadrukt dat het beter is om terug te gaan voordat men echt oud wordt. Dan kan je gaan werken en een netwerk van vrienden opbouwen. Zijzelf heeft een kind en kan nog niet denken over terugkeer. Ze is aan Nederland gebonden. Daaraan voegt ze toe dat ze het idee heeft dat ze als ze erg oud wordt, beter in Nederland kan blijven. Je moet al een `4 wheel drive´ rolstoel hebben om in de modder en de kuilen van Addis Abeba te kunnen rijden, *"maar misschien wordt het beter"*.

In de Eritrese bijeenkomst leek het aanvankelijk of iedereen terug zou keren als ze gebruik zouden kunnen maken van de remigratiewet en de uitkeringen geïndexeerd zouden zijn voor de kosten van levensonderhoud in Eritrea. Na een tijdje discussiëren gaf een aantal mensen echter aan toch in Nederland te willen blijven. *"Eritrea is momenteel alleen geschikt voor gezonde en sterke mensen."* Ook de mensen met jonge kinderen willen niet terug. Over de mogelijkheid van pendelen (heen en weer reizen) werd gezegd; *"Op deze leeftijd ga ik niet heen en weer. Het zijn mijn kinderen die zouden moeten reizen en mij zouden moeten komen bezoeken."* Het feit dat je bij remigratie je Nederlandse paspoort op moet geven wordt door enkelen gezien als de oorzaak waarom zoveel Eritreërs zeggen terug te willen, maar dit in feite niet doen. Ook werd er gewezen op de manier waarop terugkeerders in hun eigen land behandeld worden (als vreemdelingen). Tenslotte werd geconstateerd dat ook huisvesting een groot probleem is voor terugkeerders. Het vergaat de oudere vluchtelingen op het punt van terugkeer eigenlijk net als

veel oudere migranten. Er is vrijwel nooit sprake van een definitieve beslissing om in Nederland te blijven, maar van een keuze die keer op keer opnieuw gemaakt wordt.

"J. (mijn Nederlandse vrouw) vond het idee om naar Ethiopië te gaan geen probleem. In feite had zij daar meer kans op het vinden van werk dan ik. We begonnen daar werk te zoeken. Als een van ons werk had gevonden, dan zouden we gegaan zijn. Ons plan om te vertrekken werkte niet. Toen hebben we serieus overwogen om een Ethiopisch eetcafé te openen in Utrecht... De bank weigerde echter op het laatste moment om ons geld te lenen... daarna vond J. werk bij de gemeente waar ze heel succesvol is. In 1992 werd onze eerste zoon geboren en drie jaar later onze tweede zoon... In het begin, toen de kinderen pas geboren waren veranderde mijn plan om meteen terug te keren naar Ethiopië eigenlijk niet, maar toen ze begonnen te groeien, veranderden mijn plannen wel. Het belang van een goede opleiding voor mijn kinderen werd steeds belangrijker... We zijn een paar keer met ze naar Ethiopië gegaan. De eerste keer vonden ze het heel leuk. Er waren zoveel kinderen om mee te spelen... De tweede keer vonden ze het minder en verlangden ze naar Nederland. Hun grootste probleem was de taal... Naarmate de tijd verstreek realiseerde ik me steeds meer hoe de kinderen mijn leven bepalen. Ik heb ze nodig. Zij hebben mij nodig en we houden veel van elkaar... Toch heb ik het plan om terug te keren niet helemaal opgegeven. Ik wil graag met vervroegd pensioen, alleen de regering schuift die grens steeds verder op. Toen we bij mijn familie in Lalibella waren, zag ik duizenden lepralijders rond de kerk hangen. Die aanblik verscheurde mijn hart. Ik wilde heel graag iets voor hen doen... De laatste tijd neemt mijn lust om terug te keren echter af. De aanwezigheid van militairen overal is ontzettend vervelend. Wat we in Ethiopië hebben is een militair regime onder een andere naam. Hun etnische politiek is gevaarlijk en werkt polariserend... heel veel mensen die ik kende en vertrouwde zijn nu onder druk van de economische omstandigheden corrupt geworden. Ze zijn hun baan kwijt geraakt en gedwongen vroeg gepensioneerd... Ik zou mijn kinderen nooit naar Ethiopië laten verhuizen, zelfs niet als ik een hele leuke baan aangeboden kreeg. Je kunt niet spelen met de toekomst van je kinderen... Maar als ik eenmaal gepensioneerd ben ga ik heel vaak naar Ethiopië. Het weer en de bergen zijn een attractie op zich. Ik ben een amateur fotograaf geworden... bij elk bezoek heb ik foto's gemaakt. Nu heb ik een prachtige collectie. Ik heb onlangs een aantal foto's verkocht tijdens een `jamboree' om slachtoffers van de burgeroorlog in Ethiopië te helpen..." Een Ethiopische man van achter in de veertig.

Al met al blijft het vraagstuk van de oude dag en hoe die het beste ingericht kan worden een heel geworstel. Doordat het ouder worden nog nauwelijks als fenomeen wordt herkend en

doordat er binnen de Koerdische, de Eritrese en Ethiopische groepen relatief weinig is gesproken over het ouder worden, zijn de uitspraken die men kan doen over de manier waarop men zijn oude dag door wil brengen relatief beperkt.

De Irakese Koerden geven over het algemeen aan dat zij denken in Nederland oud te zullen worden en dat zij het vermoeden hebben dat zij in een bejaardenhuis zullen eindigen. Hoewel het bejaardenhuis in Irak geen sociaal acceptabel instituut is, geven sommigen aan dat ze dit geen onprettig vooruitzicht vinden, mits ze er met (Koerdische) vrienden kunnen wonen. Alleen kan dat weer problemen opleveren met de kinderen die dan misschien lange afstanden moeten overbruggen om op bezoek te komen. De wens om dicht bij de kinderen te zijn is heel sterk. Een enkeling rekent ook op verzorging door de kinderen. Tegen het beeld van het wonen in een Nederlands verzorgingshuis bestaat wel veel weerstand.

"Er verandert voor ons niks in een bejaardentehuis. Het zal hetzelfde verhaal zijn. Stel je voor, je woont inmiddels al een jaar of veertig, vijftig in Nederland. Je komt uiteindelijk in een tehuis terecht en je knoopt een gesprek aan met je Nederlandse buurvrouw tijdens een avondje bingo en je krijgt uiteindelijk te horen... goh, wat spreekt u goed Nederlands!" Een deelnemer aan de Koerdische groepsbijeenkomst

De beelden van de Eritreërs en Ethiopiërs over de wijze waarop zij oud denken te worden zijn het meest divers. Sommigen hechten er sterk aan om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen, met regelmatig bezoek van de kinderen. Anderen die van sociale contacten en gezelligheid houden, lijkt een verzorgingshuis wel een prettig vooruitzicht. Daarbij wordt zowel gedacht aan een gemengd huis als aan het wonen met landgenoten.

Vanuit het Vietnamese Centrum voor Senioren is het initiatief genomen tot een woongemeenschap voor (oudere) Vietnamezen in Hoorn. Veel van de deelnemers hebben, ook omdat ze zich realiseren dat hun kinderen niet de tijd en de middelen hebben om voor ze te zorgen, al hun hoop op deze woongemeenschap gevestigd.

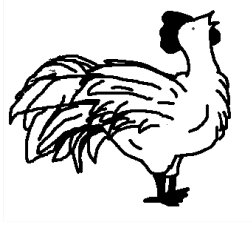
"Mijn laatste wens gaat over de woongemeenschap voor ouderen in Hoorn. Mijn droom is om daar een woning te hebben en dag en nacht te kunnen werken voor onze landgenoten. Een klein Saigon in Hoorn, met een Vietnamees winkelcentrum, een bibliotheek met Vietnamese boeken, CD's en video's en twee keer per dag radio in het Vietnamees via de BBC. En gymles en muziekles enzovoorts. Ik geloof dat dat de beste manier is om het isolement van veel Vietnamese ouderen te doorbreken." Een Vietnamese man van 62 jaar

Sommigen vrezen echter dat ze al overleden zullen zijn voordat het gebouw klaar is. Een ander punt is dat niet alle oudere (en jongere) Vietnamezen in de woongemeenschap terecht kunnen. Voor degenen waarvoor geen plaats beschikbaar is dreigt toenemende vereenzaming.

Aan het slot van de diverse groepsgesprekken is ook aandacht besteed aan de verdere initiatieven voor ouderen die men belangrijk vindt. Daarbij zijn in alle drie de groepen min of meer dezelfde aandachtspunten naar voren gekomen. Deze zijn:

- mogelijkheden tot informatie en voorlichting in eigen taal
- verdere mogelijkheden tot ontmoeting en discussie over de betekenis van het ouder worden
- sociale activiteiten

In de Ethiopische groep is een heel rijtje actiepunten voor de toekomst opgesteld. De groep wil graag dat er meer bijeenkomsten over oud worden georganiseerd, dat er een discussie gestart wordt over het idee van een Ethiopische woongemeenschap en dat mensen die al zijn teruggekeerd worden uitgenodigd om hun ervaringen te vertellen.

Samenvattende bevindingen

Uit de verhalen van de oudere vluchtelingen waarmee in het kader van de verkenning gesproken is blijkt dat het vluchten een enorme breuk veroorzaakt in het leven van mensen. Een breuk die hun hele leven doorwerkt. Ook als vluchtelingen voor zichzelf beslissen om in Nederland te blijven, blijven ze in feite in twee werelden leven. Elke gebeurtenis kan aanleiding zijn om het accent meer op het land van herkomst of meer op de situatie in Nederland te leggen. Er kan, op grond van de verhalen en de discussies in de kerngroep, met enige stelligheid gezegd worden dat hoe hoger de leeftijd is waarop men vluchten moet, des te dieper de breuk is. Niet alleen hebben ouderen al een heel leven aan ervaringen achter zich en hebben ze een geheel eigen referentiekader opgebouwd, in de meeste gevallen ontbreken ook de prikkels om zich de nieuwe taal en de nieuwe samenleving eigen te maken. Er is geen uitzicht op werk en men heeft nauwelijks toegang tot de sociale wereld om zich heen.

De Nederlandse samenleving was en is voor de meeste vluchtelingen zeer onbekend. Uit de verhalen komt naar voren dat hoe meer aandacht er besteed wordt aan kennismaking met die samenleving en hoe meer positieve nadruk er gelegd wordt op het belang van het leren van het Nederlands, des te meer mensen het gevoel hebben dat ze hier welkom zijn. En het gevoel welkom te zijn heeft een grote invloed op de verdere inspanningen die vluchtelingen kunnen en willen verrichten om zich een plaatsje in de Nederlandse samenleving te veroveren. Uit de interviews blijkt wel hoe moeilijk het in het verleden is geweest om het Nederlands goed onder de knie te krijgen. Ondanks deze moeite blijven de oudere vluchtelingen het leren beheersen van het Nederlands uitermate belangrijk vinden. De beperkingen die de taalbarrière met zich meebrengt, juist als men ouder wordt, zijn nauwelijks voor te stellen.

Veel van de oudere vluchtelingen waarmee gesproken is, hebben het gevoel dat niemand hen eigenlijk kent. Ze zijn zelden of nooit in de gelegenheid om iets over zichzelf en hun geschiedenis aan anderen te vertellen. In eigen kring niet, omdat de geschiedenis bekend wordt verondersteld. In Nederlandse kring niet, omdat men de woorden niet kan vinden of het

idee heeft dat Nederlanders niet geïnteresseerd zijn. Als gevolg hiervan voelen veel oudere vluchtelingen zich uitermate eenzaam. Een eenzaamheid die met het klimmen der jaren toeneemt.

De meeste vluchtelingengemeenschappen in Nederland zijn relatief klein en de leden wonen vaak verspreid over verschillende plaatsen. Hierdoor is het niet eenvoudig om contacten met landgenoten te onderhouden. Veel van de organisaties binnen de gemeenschappen zijn sterk georiënteerd op de politieke situatie in het land van herkomst en minder op het leven in Nederland. Hierdoor komt het zwaartepunt in de sociale contacten van oudere vluchtelingen vaak bij hun familie te liggen. Onder de ouderen is een toenemende behoefte aan eigen (ontmoetings)centra en eigen mogelijkheden tot het beleven van het geloof te constateren.

Hoewel oudere vluchtelingen in Nederland veelal een tamelijk geïsoleerd bestaan leiden, zijn ze tegelijkertijd, doordat hun kinderen vaak in verschillende Europese landen en in de VS en Canada wonen, zeer internationaal georiënteerd.

In de Nederlandse situatie vormen de (kleine) kinderen een belangrijke stimulans bij het onderhouden van contacten en komt de buitenwereld via hen het huis binnen. Als de kinderen eenmaal het huis uit zijn blijft er soms weinig sociaal leven over, ook al doen de kinderen nog zo hun best. Daarbij komt dat er, als gevolg van het feit dat de kinderen buitenshuis in een andere wereld leven, regelmatig sprake is van conflicten tussen ouders en kinderen over de normen en waarden die gehanteerd moeten worden. De oudere vluchtelingen die een goede band met hun kinderen hebben en die hun kinderen regelmatig zien, tonen zich van de geïnterviewden het meest gelukkig.

Een aanzienlijk deel van de deelnemers aan de verkenning kampt in het dagelijks leven met gezondheidsproblemen. In hoeverre die problemen samenhangen met hun vluchtgeschiedenis is niet altijd aan te geven. In de verkenning is niet gesproken over eventuele (oorlogs)trauma's. In de verslagen van de gesprekken valt op dat de ziekenhuiszorg, waar de nadruk op het medische aspect ligt, door de meeste oudere vluchtelingen als kwalitatief goed gewaardeerd wordt, terwijl de ervaringen met bijvoorbeeld de thuiszorg waar de nadruk ligt op zorg en sociale omgang, veel negatiever zijn. Over het geheel genomen kan gesteld worden dat de afstand tussen de oudere vluchtelingen en het Nederlandse systeem van ouderenzorg erg groot is. De vluchtelingen zijn niet of nauwelijks geïnformeerd over de manier waarop dit systeem functioneert en over de rechten en plichten die zij in dat verband hebben. De communicatie tussen het zorgcircuit en de vluchtelingen verloopt vaak uiterst moeizaam.

Omdat de meeste oudere vluchtelingen van huis uit niet gewend zijn om zich voor te bereiden op het leven als oudere (ouderdom komt vanzelf, daar hoef je niets voor te doen) en omdat ze slecht geïnformeerd zijn over het Nederlandse zorgsysteem, vervangt in hun denken over de toekomst het ene beeld snel het andere. Als de gedachte aan oud worden in Nederland niet aantrekkelijk is, is dromen over een oude dag in het land van herkomst een makkelijke uitweg. Mede hierdoor worden er weinig feitelijke stappen gezet om voor te bereiden op de toekomst.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat degenen die op jongere leeftijd zijn gevlucht en die er nu op aangesproken worden dat ze ouder worden, een tweeslachtige houding tegenover het begrip ouderdom hebben. Ze voelen zich tegelijkertijd niet en wel oud. Hun eerste reactie als ze erop gewezen worden dat ze ouder worden, is dat zij *niet* oud zijn. Zij hebben vaak het gevoel dat ze nog dezelfde leeftijd hebben als toen ze vluchtten. Bovendien worden in hun eigen cultuur mensen van boven de vijfenveertig jaar vaak al als oud gezien, terwijl zij hier het gevoel hebben dat ze nog maar net begonnen zijn. Aan de andere kant voelen zij zich, als gevolg van hun ervaringen voor en tijdens de vlucht, in sommige gevallen *wel* degelijk lichamelijk en geestelijk oud. Daarbij komt dat de mogelijkheden om werk te vinden en deel te nemen aan de Nederlandse samenleving naar hun ervaringen beperkt zijn. Met name de mensen van net boven de veertig die de afgelopen jaren naar Nederland zijn gekomen merken dat zij aan de ene kant gezien worden als starters op de arbeidsmarkt, maar dat ze aan de andere kant op grond van hun leeftijd geen toegang tot diezelfde arbeidsmarkt krijgen. Hierdoor hebben ze het idee dat ze zelf niet oud zijn, maar met name door de Nederlandse omgeving als oud worden bestempeld.

Mensen die op oudere leeftijd (boven de vijftig) naar Nederland vluchten voelen zich over het algemeen wel eenduidig oud. Zij hebben weinig mogelijkheden om aansluiting te vinden bij de Nederlandse samenleving en worden weinig uitgedaagd. Hierdoor hebben ze de neiging om zich in het verleden te begraven en zich uitsluitend op het land van herkomst te richten. Het isolement en de eenzaamheid waarin zij hier leven, versterken de gevoelens van oud zijn.

De discussie over ouder worden staat binnen de diverse vluchtelingengemeenschappen nog volstrekt in de kinderschoenen. Zoals de deelnemers aan de groepsgesprekken aangeven, zal er nog veel heen en weer gepraat moeten worden voordat zich enigszins coherente beelden over hun feitelijke behoeften zullen vormen.

De volgende onderwerpen kunnen benoemd worden als aandachtspunten voor de verdere discussie over oudere vluchtelingen en hun maatschappelijke positie:

1. Aparte opvangtrajecten voor oudere asielzoekers en vluchtelingen met speciale aandacht voor de manier waarop zij de taal kunnen leren en hun weg in Nederland kunnen vinden.
2. Voortzetting van de onderlinge discussie onder vluchtelingen over het ouder worden en de beelden die men daar bij heeft.
3. Het ontwikkelen van mogelijkheden voor oudere vluchtelingen uit de diverse gemeenschappen om elkaar te ontmoeten en de eigen godsdienst te beleven.
4. Het ontwikkelen van voorlichtings- en informatiemateriaal in de diverse talen en het gebruiken van de verschillende radio en televisieprogramma's om het onderwerp ouderdom aan te snijden.
5. Het ontwikkelen van aparte ouderencentra voor vluchtelingen waarin de onderlinge hulp- en zorg systemen (mantelzorg) ondersteund kunnen worden en die tevens een brug vormen naar de Nederlandse zorginstellingen. Vanuit deze centra kunnen ook uitstapjes worden georganiseerd die ouderen groepsgewijs kennis laten maken met de Nederlandse omgeving en het zorgsysteem.
6. Het ontwikkelen van programma's en methodes die zich richten op de (zelf)expressie van oudere vluchtelingen en die hen mogelijkheden bieden om hun geschiedenis en hun verhalen uit te beelden.
7. Het organiseren van programma's voor het gesprek tussen de generaties over de groeiende kloof tussen ouders en kinderen, wederzijdse verwachtingen en de rol die jongeren kunnen en willen spelen in de zorg voor de ouderen.
8. Het onderzoeken in hoeverre in bepaalde landen terugkeerprogramma's voor oudere vluchtelingen zijn te realiseren.

Bijlage 1

Leden van de kerngroep

1. Dhr. Frans Bouwen, Society for International Development
2. Mw. Nel van Dijk, directeur Bureau Leef tijd
3. Dhr. Lucas Elting, voorzitter raad van bestuur stichting Samenwerkende Schiedamse en Vlaardingse Ziekenhuizen
4. Mw. Domenica Ghidei Biidu, kenner van de Eritrese en Ethiopische gemeenschappen in Nederland en staflid van de stichting BMP
5. Dhr. Thomas Hessels, beleidsmedewerker ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
6. Dhr. Fuad Hussein, Midden-oosten deskundige
7. Dhr. Fred Matser, directeur van de Fred Foundation en onder meer lid van de Gorbatsjov Foundation
8. Dhr. Henk van Os, hoogleraar Kunst en Samenleving UvA
9. Mw. Truong Thy Dieu De, maatschappelijk werkster bij de stichting Pharos

Bijlage 2

Korte typering van de interviewers

Voor de Vietnamezen is de heer **Nguyễn Xuân Hiên** opgetreden als interviewer. Hij is een Vietnamese vluchteling van 66 jaar die nu iets meer dan 10 jaar in Nederland woont. In Vietnam was hij hoogleraar in de rijstbouw. In Nederland zet hij zich zeer actief in voor de Vietnamese gemeenschap. In 1992 heeft hij een eerste behoefteonderzoek gehouden onder Vietnamese ouderen in Noord-Holland in het kader van het eerder genoemde Hoornse project. Nu is hij een van de voortrekkers van het Centrum voor Vietnamese Senioren.

De interviews met de Eritreërs en Ethiopiërs zijn gehouden door de 59 jarige **Emanuel Ghebreyesus**. Hij is in Eritrea geboren en heeft in de Ethiopische hoofdstad Addis Abeba geschiedenis gestudeerd. Na jarenlang actief geweest te zijn in de Ethiopische studentenbeweging is hij in 1969 naar Sudan gevlucht, vanwaar uit hij in 1973 naar Zweden is gegaan. In Uppsala heeft hij enkele jaren sociale wetenschappen gestudeerd. Na een periode van vier jaar terug in Ethiopië is hij in 1984 via Italië naar Nederland gekomen. Sedert die tijd woont hij in Amsterdam en houdt zich onder meer bezig met het schrijven van kinderboeken en geschiedenisboekjes in het Tegrinya (de belangrijkste taal in Eritrea). Emanuel beheerst naast het Tegrynya ook het Amhaars en is zowel bij de Eritrese als bij de Ethiopische groepsbijeenkomsten betrokken geweest.

De contacten met de oudere Irakese Koerden zijn onderhouden door **Kawa Saleh**. Hij is een Irakese Koerd van 42 jaar die een opleiding tot bouwkundig ingenieur in Bagdad heeft gevolgd. In 1981 (tijdens de oorlog tussen Irak en Iran) werd hij actief in de Koerdische verzetsbeweging. In 1985 is hij wegens zijn politieke activiteiten naar Iran gevlucht. Na een verblijf van bijna een jaar in een tentenkamp in Iran is hij in 1986 naar Nederland gekomen. Hier heeft hij een tijd als tolk gewerkt en als vrijwilliger voor de Koerdische gemeenschap. Hij heeft een dochter van twaalf jaar.